المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص: ١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

هۆكارەكانی توندوتیژی لای خوێندكارانی قۆناغی بنەڕەتی لە تێڕوانینی مامۆستایانەوە

پ. ی. د. نظام عبدالجبار حسين
بەشی پەروەردەی هونەری – كۆلیجی پەروەردەی بنەڕەتی – زانكۆی سلێمانی –عێراق
nidham.hussein@univsul.edu.iq

م. ي. كارزان محمد عارف
بەشی زانستە كۆمەڵایەتیەكان – كۆلیجی پەروەردەی بنەڕەتی – زانكۆی سلێمانی –عێراق
Karzan.arif@univsul.edu.iq

پوختە

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە دەستنیشانكردنی هۆكارەكانی سەرهەڵدانی توندوتیژیە لای خوێندكارانی خوێندنگە بنەڕەتیەكانی شاری سلێمانی وپێشنیازی چارەسەرە كان لە تێڕوانینی مامۆستایانەوە بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠١٧-٢٠١٨)، نمونەی توێژینەوەكە پێكدێت لە (١٧٦) مامۆستای قۆناغی بنەڕەتی لە هەردوو ڕەگەز كە بەشێوەیەكی هەڕەمەكی هەڵبژێردران لە كۆمەڵگەی توێژینەوەكە لە (١٩) خوێندنگە، (١٠٨) مامۆستا لە ڕەگەزی نێر و (٦٨) مامۆستا لە ڕەگەزی مێ، توێژەران بەمەبەستی كۆكردنەوەی زانیاری پێویست بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەكە پشتیان بەستووە بە فۆرمی ڕاپرسی و توێژینەوەكانی پێشوو كە (٥) بواری جیاواز لە خۆدەگرێت وەك بوارە كانی ﴿ڕاگەیاندن، كۆمەڵایەتی، دەروونی، خێزانی، خوێندنگە﴾ و لە (٤٤) بڕگەی سەرەكی پێكهاتووە، توێژەران دوای ئامادەكردنی ئامرازەكە و دەرهێنانی ڕاستی و جێگیری، هەستان بە جێبەجێكردنی بەسەر نمونەی ئەسڵی توێژینەوەكە لە مامۆستایان، وە پاش شیكردنەوە و بەتاڵكردنەوەی ڕاپرسەكان بە بەكارهێنانی هاوكێشەی ئاماری ناوەندی شیاو و كێشی سەدی و پاشان ڕیزبەندی تەوەرەكان ئەنجامی توێژینەوەكەیان خستۆتە ڕوو:

1. هۆكارەكانی ڕاگەیاندن بە تایبەت تەلفزیۆن، پشتگوێخستنی خوێندكار لەلایەن خێزانەكان و خوێندنگەكان كاریگەریی دیاریان هەیە لەسەر سەرهەڵدانی دیاردەی توندوتیژی.
2. سزادان و تێنەگیشتنی خێزانەكان، هاوكات كەمتەرخەمی بەڕێوەبەرێتیەكان هۆكارن بۆ سەرهەڵدانی توندوتیژی.

ملخص البحث

هدفت هذهِ الدراسة تحديد أسباب العنف عند طلبة المدارس الأساسية في مدينة السليمانية ومقترحات العلاج العنف للسنة الدراسية (٢٠١٧-٢٠١٨). بلغت عينة البحث (١٧٦) مدرساً ومدرسة تم إختيارهم بالطريقة العشوائية من (١٩) مدرسة و (١٠٨) مدرس و (٦٨) مدرسة، وقد إستخدام الباحثان أداة الإستبيان في البحث الذي يتكون من خمس مجالات مثل (الإعلام، الإجتماعي، النفسي، العائلي، المدارس) وتكون الإستبيان من (٤٤) فقرة في جميع المجالات.

بعد أن قام الباحثان بإعداد الإستبيان ثم إستخراج صدق الأداة وثباتها بواسطة الطريقة الإحصائية، و تفريغها توصلوا إلى عدة نتائج كما قدما مجموعة من المقترحات والتوصيات، وإستخداما مجموعة من المصادر ذات العلاقة بالبحث.

١- وسائل الاعلام و بالأخص(التلفزيون) , اهمال الطلاب من قبل عوائلهم و مدارسهم لهو اهمية كبيرة في اظهار ظاهرة العنف لدي الطلاب.

٢- العقاب و عدم تفهم العوائل مع لامبالاة مداراء المدارس ايظآ تعتبرمن اسباب ظهور العنف.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

Abstract

The purpose of this research is to determine the reasons for the violence among primary school students in the city of Sulaymaniyah and propose treatment or (solution) to them from the perspective of teachers for the year (2017-2018). The research sample consists of (176) teachers of the primary stage of both genders Where the choice was random in the research community. The research was conducted in (19) schools and (108) male teachers and (68) of female teachers. The researchers collected the necessary and important information for the research based on the form of the questionnaire and the previous researches, which included (5) different felds such as (media, social, psychological, familial, school) in (44) items.

The researchers, after extracting the validity and reliability and preparing the device, they applied it to the real sample (teachers). Then after analyzing and canceling the questionnaire using the mean statistical equations and the percentage weight after the sequence of the axes, they presented the results of the research, saches:

1. Media, especially television, neglecting students by their families and schools is of great importance in showing the phenomenon of violence among students.

2 - Punishment and the lack of understanding of families with the indifference of school administrators are considered the causes of the emergence of violence.

بەشی یەکەم

(ناساندنی توێژینەوەکە)

١–١ : کێشەی توێژینەوەکە:

توندوتیژی بەشێکی هەمیشەی دەردەسەری مرۆڤ ئەنوێنێت و ئەکرێت جێ و شوێنی بە هەموو جۆرە جیاوازەکانی ببینرێت لەسەرتاسەری جیهان، کە زیاتر لە ملیۆنێك کەس ژیانیان لەدەست دەدەن ئەنجامی توندوتیژی و هەروەها زۆرینەی بە دەست لێدان و ئاسەواری توندوتیژی دەناڵێنن، لە لێکولینەوەیەکی ڕێکخراوی خۆراکی جیهانی لە (٢٠٠٢) دا دەری دەخات کە مێژووی مرۆڤ بەدرێژایی ژیان پڕیەتی لە توندوتیژی کە بەشێوازی ململانێی تاك دەستی پێکردووە و بە شێوازی ململانێی کۆمەڵی کۆتایی پێهات، وەك کێشمەکێشی نێوان تاك و خودی خۆی یاخود کێشمەکێشی نێوان تاك و تاکێکی دی یان لە نێوان هەندێك لە کەمینەکان, خێلەکان, یاخود چینەکان یاخود لە نێوان حکومەتەکان و دەوڵەتان. (اليازجی،١٩٩٨: ١٥٧) دیاردەی توندوتیژی بە کێشەیەکی مەترسیدار دائەنرێت لە جیهان کە دووچاری ئاسایشی کۆمەڵگاکان دەبێتەوە و ئەوەی کە لە زۆری مەترسیداری زیاد ئەکات ئەوەیە کە زۆرینەی قوربانیانی بریتیە لە منداڵان.(Finkelhor, 2009: 1) ئەوەی لە مەترسی ئەم کێشەیە زیاد ئەکات دەرکەوتنێتی لە ڕەفتاری منداڵان دژ بە هاوشێوەی خۆیان یاخود دژ بە کۆمەڵگاو کەل وپەلە مادییەکان و ئەو بڵاوبوونەوە فراوانەیەتی کە سەر ژمێریە ڕۆژئاواییەکان دەریان خستووە کە توندوتیژی لە ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا لە چەند ناوچەیەکی دیاریکراودا هەبوون بەڵام لە ئێستادا زۆرینەی دەزگا پەروەردەییەکانی گرتۆتەوە لە ساڵی (١٩٩٩) کە لە ئەمریکا لێکوڵینەوەیەك کرا تێیدا لە (٧٧٪) لە نمونەی وەرگیرابوون هەستیان بە دڵە ڕاوکێ دەکرد دەربارەی سەلامەتیان لە قوتابخانەکان.وە چەند لێکۆڵینەوەیەکی تر دەریان خستبوو کە منداڵان لە ماوەی ساڵێکدا ساڵی (١٩٩٨) نزیکەی (١,٢٠٠,٠٠٠) دووچاری توندوتیژی بوون. (العيسوي، ٢٠٠٧: ٣٢–٣٣)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص: ١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

لێکۆڵینەوەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە دیاردەی توندوتیژی لە زیاد بوونە بەشێوەیەکی بەرچاو کە زۆرینەی شارەزایانی پەروەردەیی تێبینی تەشەنەکردنی ئەم دیاردەیە دەکەن لە لێکۆڵینەوەیەك کە لەسەر هەزار خوێندکاری سعودی ئەنجام درا لە (٥٠٠) قوتابخانەی جیاواز کەچەندین بەڕێوبەرانی پەروەردەیی لە وەزارەتی پەروەردە و فێرکردن لە ئامادە کردن و ڕێخستنی بەشداربوون سالی (٢٠٠٢) زاییینی کە (٢٤١) کێشەی هەڵسوکەوت (ڕەفتار) و (٨٢٠) کێشەی خوێندکاران بوو کەتێیدا ڕەفتاری توندوتیژی بە ڕێژەی (٣٥,٢٪) و بە ئاستی هەشتەم دێت بەبەراوورد کردنی بە کێشەکانی تر و ڕێژەی ڕەفتاری دوژمنکاری زۆر بەرز بوو لە قۆناغی ناوەندی بە ڕێژەی (٤٤,٩٪) بە بەراورد کردنی ئەم ڕێژەیە لە قۆناغی دواناوەندی کە ڕێژەکە تێیدا کەمتر بوو (١٧,٥٪) لەکاتێکدا لە قۆناغی سەرەتایی بە ڕێژەی (٣٧٪) (الطيار, ٢٠٠٥: ٣-٤) هەروەها دووبارە بوونەوە و بلاوبوونەوەی توندوتیژی لە نێوان تاکەکان یاخود لە نێوان کۆمەڵەکان، وا لە توندوتیژی دەکات کە بەکارهێنانی ئاسایی و پەسەند بێت بەمەش هاندانی توندوتیژی دەبێتە پێکهاتەیەك لە بنەماکانی دروست بوون لە نێو بیری ڕۆشنبری بەربلاوی چینێك یان کۆمەڵگایەکی دیاریکراو، بەمەش جۆرێك لە رۆشنبیری دروست دەبێت کە پێی دەوترێت (ڕۆشنبیریی توندوتیژی).(أبو سعود، ٢٠١٠: ٣٢-٩٥)

لە عێراق و هەرێمی کوردستان بە گشتی و بە تایبەت شاری سلێمانی توێژەران ئاشنا نەبوون بە لێکۆڵینەوەی پێشووتر کە ئاماژە بکات بە ڕێژەی بلاوبونەوەی دیاردەی توندوتیژی لای مندالان ئەمە جگە لەوەی کە ئەم دیاردەیە ڕوونە بۆ هەرکەسێك کە پسپۆر بێت یاخود کەسێکی ئاسایی بێت چونکە دیاردەی توندوتیژی بۆتە بەربلاوترین ڕۆشنبیری مندالانی هەرێمی کوردستان و عێراق بەشێوەیەکی گشتی، کە مەترسیەکی زۆر گەورەیە لە پەروەردەکردنی ئەم توێژەی کۆمەڵ، کە چەکی پلاستیکی بە ربلاوترین یاری دەستی مندالانە کە لە شەقامەکان بە ئاسانی یاری پێدەکەن و بەمەش دیمەنەکە بە جۆرێك دەردەکەوێت کە وەك گۆرەپانی جەنگە. توێژەرانیش وەك کێشەیەکی دیار بە مەبەستی دیاری کردنی گرفتی توێژینەوەکەیان پرسیاری ئەوەیان لەلا دروست بوو ئەبێت ئەو هۆکارانە چین کە دەبنە هۆی سەرهەڵدانی دیاردەی توندوتیژی لای خوێندکارانی قۆناغی بنەڕەتی و ڕێگای چارەسەرکردنیان لە تێروانینی ماموستایانەوە.

١-٢: گرنگی توێژینەوەکە:

لە سەدەی ڕابردووەوە گرنگیەکی زۆر دەدرێت بە مندال لەلایەن پەروەردەکاران و دایك و باوك و خێزانەکان، وە ئەم گرنگیدانە بە مندال لەوەوە سەرچاوە دەگرێت قۆناغی مندالی گرنگترین قۆناغە کە مندال پێیداتێدەپەڕێت لە ژیانیدا، وە چەندین زانیاری و تواناو بەها و هەڵوێست وەردەگرێت، وە ئەم قۆناغە گرنگی تایبەتی هەیە لە لایەنی کۆمەلایەتی وە هۆکاری بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگەش لە بەرەو پێشچوونی قۆناغی بنەڕەتیەوە دەست پێدەکات، بە ئامانجی ئامادەکردنی تاکێکی سود بەخش بۆ کۆمەڵگە (قطامي و برهوم، ١٩٨٩: ١٨ – ١٩)

توێژەران بۆ ئەنجامدانی ئەو توێژینەوەیە، لێرەدا هەوڵ دەدەن بەچەند خالێگ لە گرنگی توێژینەوەکە بدوێین:

١-٢-١: گرنگە بۆ وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان، هەتا کار لەسەر دەرئەنجامەکانی بکات، بە وشیارکردنەوە و پەرەپێدانی خول و پرۆگرامە پەروەردەییە هاوچەرخەکان، بە مەبەستی کەمکردنەوەی هۆکارەکانی سەرهەڵدانی دیاردەی توندوتیژی.

١-٢-٢: گرنگە بۆ بەڕێوەبەرایەتی پەروەردە و خوێندنگە بنەڕەتیەکان و مامۆستایان، وەك بەرچاو ڕوونیەك بۆ ناسینی ئەو هۆیانەی دەبنە سەرهەڵدانی توندوتیژی لای خوێندکارانی ئەو قۆناغە.

١-٢-٣: گرنگە بۆ دایك و باوکانی خوێندکاران ئاگادار بوونیان لەو هۆیانەی دەبنە هۆی توندوتیژی و دورگرتنی منداڵەکانیان لێیان.

١–٢–٤: گرنگه وەك لێكۆڵینەوەیەك، لە دیاردەیەكی باوی كۆمەڵایەتی وەك (توندوتیژی) لە قۆناغێكی هەستیار و گرنگی تەمەندا.

١–٣: ئامانجی توێژینەوەكە:

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە بریتی یە لە:

١–٣–١: دەستنیشانكردنی هۆكارەنی توندوتیژی لای خوێندكارانی خوێندنگە بنەڕەتیەكانی سلێمانی لە تێڕوانینی مامۆستایانەوە.

١–٣–٢: خستنە ڕووی پێشنیاز و چارەسەریەكان لە ڕوانگەی مامۆستایانەوە بۆ كەمكردنەوەی دیاردەی توندوتیژی لای خوێندكاران.

١–٤: سنوری توێژینەوەكە:

هۆكارەكانی توندوتیژی لای خوێندكارانی خوێندنگە بنەڕەتیەكانی شاری سلێمانی لە تێڕوانینی مامۆستاكانیانەوە بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠١٧ – ٢٠١٨)

١–٥: پێناسەی زاراوەكان:

١–٥–١: هۆكار:

بریتیە لە كۆمەڵە هۆكارێكی تایبەت لە ڕێكخستن و بەستنەوەیان بەیەكتر، بە كۆمەڵە فاكتەرێك لە كۆمەڵگە بۆ ڕوودانی ئەنجامێك.(الدوري، ١٩٨٤: ٦)

یاخود كۆمەڵێك لە فاكتەری شێوازی كۆمەڵایەتی وەك ژینگە و هاوڕێ و قوتابخانە و گەرەك وئەمانە هەموویان هۆكارن بۆ دروستبوونی پاڵنەرو هەڵسوكەوتی تاوانكردن لای تاكێك لە كۆمەڵگا.(أبو حمید،٢٠٠٣: ٦)

توێژەران پێناسەی دەكەن بەوەی: كە كۆمەڵە شتێكن لە ئەنجامی بوونی پەیوەندی نێوانیان دەبنە هۆی ڕوودانی ڕەفتارێك.

١–٥–٢: توندوتیژی:

وشەی توندوتیژی بنچینەكەی لە زمانی عەرەبیدا دەگەڕێتەوە بۆ كرداری (ع،ن،ف – عنف) ئەوترێت (عنف) بە واتای توندوتیژی پێكراو. یان توندوتیژی بەسەردا ئەكرێت. (عنفاً) واتا توندوتیژیەك , (عنافە لم یرفق) بە واتا توندوتیژیەك كە بەزەیی تێدا نەبێت. (البستاني، ١٩٩٧: ٦٣٨)

(العقاد، ٢٠٠١) پێناسەی دەكات كە توندوتیژی: بریتیە لە كاردانەوەیەكی ڕەفتاری كە خویەكی هەڵەشەیی زۆرە دەبێتە هۆی كەمبوونەوەی ئاستی بیركردنەوەو بینین.(العقاد، ٢٠٠١: ١٠٠)

ڕێكخراوی تەندروستی جیهانی (٢٠٠٢) پێناسەی توندوتیژی دەكات بەوەی بریتیە لە (بەكارهێنانی هێزە هەمەجۆرە فیزیاییەكان) مادی یاخود توانای بەكارهێنانی هەڕەشە یان بەكارهێنانی هێزی ڕاستەقینە دژی خودی خۆت, دژی كەسێكی دی, یاخود دژی كۆمەڵێك یان كۆمەڵگایەك كە دەبێتە هۆی ڕودانی یاخود ئەگەری ڕودانی بریندرابوون یان مردن یان ئازاردانی دەروونی. (منظمة الصحة العالمیة، ٢٠٠٢: ٥)

(عبدالمحمودوالبشیری٢٠٠٥) پێناسەی دەكەن بەوەی توندوتیژی: ڕەفتارێكە یان هەڵسوكەوتێكە كە بەكارهێنانی هێزە بە دەستدرێژی كردنە سەر كەسێك بە بێ ویستی كەسی قوربانی، یاخود بەرپەرچ دانەوە یان ڕەتكردنەوەی لەلایەن كەسی لێدراو، یان ئەنجامدانی كردەوەیەك, قسەیەكی نەگونجاوكە هەستی بەرامبەر ئازار بدات و ببێتە هۆی دروستبوونی زیانی جەستەیی ودەرونی و كۆمەڵایەتی.(عبد المحمود و البشري، ٢٠٠٥: ١٣)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) ,كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

پێناسەی توێژەران بۆ توندوتیژی: بریتیە لە هەڵس و کەوتێك یان نواندنی ڕەوشتێکی نەشیاو و توند ئامێز و شەڕەنگێز بەرامبەر کەسێك یان شتێك، کە دەبێتە هۆی زیانگەیاندن بە کەسەکە لە لایەنی دەرونی و جەستەییەوە.

١-٥-٣: قۆناغی بنەڕەتی:

بریتیە لەو قۆناغی خوێندنەی کە دادەنرێت بە بناغە و تەواوکەری خوێندنی ئامادەیی و زانکۆ، خوێندکار ماوەی (٩) ساڵ تێیدا دەخوێنێت و لە تەمەنی (٦-١٥) ساڵیدایە، کاتێك خوێندکار لەو قۆناغە دەردەچێت بڕوانامەی بنەڕەتی پێدەبەخشرێت.

بەشی دووەم

(پێشینەی تیۆری و توێژینەوەکانی پێشوو)

٢-١: توندوتیژی چیە:

وشەیەکە مانای ئازاردانە نەدارایی و دەرچوو لە جێی خۆی و دەست درێژی, لە بنچینەوە ئەگەڕێتەوە بۆ ووشەی یۆنانی (Violence) کە بە مانای تایبەتمەندی توندوتیژی و دڕندایەتی و هێز دێت , توندو تیژی ناوێکی (مشتق) لە بکەری (Violence) کە مانای دەستدرێژی دێت. (ینتهك)(یدنس)و هاتووە (مختار ١٩٩٩) کۆمەڵە پێناسەیەکی بۆ کراوە لەوانە پێناسەی(Bass) کە ئەڵێت ئەم ڕەفتارەیە ئەو کەسە دەری ئەبڕێت بە وشە یان لاشەی یان مادی ئاشکرا بێت یان ناوەکی, ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بێت, وە لەسەر ئەم ڕەفتارە زەرەری لاشەیی یان مادی لێی دەبێتەوە بۆ کەسەکە خۆی یان کەسانی کەو (برکوتز) پێناسەی دەکات ئەو ڕەفتارەیە کە لە ئەنجامی گەیاندن و ئازار بەچەند کەسانێك (برترام) پێناسەی دەکات بە ئەو ڕەفتارەی کە کەس یان کۆمەڵە کەسانێك دەری دەبڕێت بە مەبەستی ئازاردانی کەسانی دیکە. (مختار, ١٩٩٩: ٥٩) توندتوتیژی پێشدەکەوێت لەگەڵ گەشەکردنی مناڵ و لێی دەردەکەوێت بە نزیکی لە تەمەنی دوو ساڵی لە وێنەی توندوتیژی بەرانبەر بە یاریەك یان هەر بابەتێك توشی تێکشانی بکات و ئەم جۆرە پێی دەوترێ توندوتیژی هۆکاری دیار, دواتر پێش دەکەوێت هەتا دەبێتە ڕەفتاری لەگەڵ هەموان و شێوەی توندوتیژی زمانی وەکو جنێودان و سوکایەتی کردن و توندوتیژی لاشەیی وەکو لێدان و ئازاردان وە ئەم ڕەفتارە لە نێوان(٤-٦) ساڵی دەردەکەوێت وە لەگەڵ منداڵاندا گەورە دەبێت هەتا ئەبێتە ڕەفتارێك لەگەڵ هەموو کەسێك یان منداڵان یاخود کومەڵگەدا بەکاری دێنیٰ.(Paul, 1990: 467)

زاراوەی توندوتیژی, هەستێکی ناخۆش لە ناخی ئەوکەسانەدا دروست دەکات, کەبەدرێژایی قۆناغی منداڵی, لەلایەن هاوپۆل و هاویارییەکانیانەوە گاڵتەیان پێکراوە وپەراوێزخراون. گاڵتەپێکردنێکی سادە, ڕەنگە کاردانەوەیەکی وەك توندوتیژی جەستەیی یان زارەکی لێ بکەوێتەوە, بەپێی هەواڵێکی (کۆمەڵگەی میللی دەروونناسانی ئەمەریکا) لە هەر حەوت خوێندکارێکی ئەمریکایی, یەکێکیان قوربانی توندوتیژین، تەمەنی ئەم منداڵانەش ڕەنگە لەنێوان (٢-٣) ساڵان بێت, هەرزەکاری لە نێوان ئەم دوو قۆناغەی تەمەندا بێت. منداڵانی توندوتیژی خواز هەوڵدەدەن لەڕێگای جەستەیی یان زارەکی زاڵبن بەسەر منداڵانی تردا. ئەوان ڕەنگە تورە و نائومێدبن لە خۆیان ونەتوانن مامەڵەیەیەکی گونجاو لەگەڵ ئەو هەستانەیاندا بکەن وڕەنگە ئەو ڕەفتارە توندوتیژخوازانەیان لەنمونەی ڕەفتاری کەسێکی تایبە تەوە فێربووبن. ئەوان بۆ ڕزگاربوون لە حاڵەت و دۆخە نەخوازراوە دەروونیەی خۆیان, پەنا بۆ ئازاردانی کەسانی تر دەدەن. بەداخەوە کە ئەم جۆرە منداڵانە توانا و زیرەکی یەکی سەیریان لە هەڵبژادنی قوربانیەکاندا هەیە. ئەوان هەمیشە قوربانیەکانیان لەنێوان کەسانی گۆشە گیرو بێ ناو نیشاندا پەیدا دە کەن، توندوتیژی لە نێوان منداڵاندا ڕەنگە ڕوداوێکی کارەساتباری لێبکەوێتەوە، توندوتیژی بە خویەکی زوو لە ناوچووی منداڵ دادەنێن وهیچ گرنگی یەکی پێنادەن.

بە گشتی ئەو منداڵانەی سوکایەتی و گاڵتەیان پێدەکرێت, وا ئامۆژگاری دەکرێن (گوێی مەدەرێ), بەڵام مەسەلەکە هەروا ئاسان نییە, توندوتیژی دەتوانێت کاریگەرییەکی خراپ و کوشندەی لە ژیانی منداڵانی قوتابخانەدا هەبێت. (نامارا، ٢٠١٠: ١٠)

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

٢-٢: دەرکەوتنی دیاردەکە بەپێی ڕەگەز (نێر و مێ):

قۆناغی هەرزە کاری کەقۆناغێکی هەستیارو گرنگە لەژیانداو سەراپا پڕە لەگۆڕانکاری خێراو یەك لە دوای یەك لەبەر ڕۆشنایی ئەمەدا هەریەك لە ڕەگەزی نێرومێ (کوڕ و کچ) لە نواندنی ڕەفتارە کاندا هەرجۆرێك بن شـێوازی تایبەت بە خۆیان هەیە لە دەربڕینیاندا بە گشـتی دیاردەی توندوتیژیش یەکێکە لەوانە. بەڕای (**سـۆزان جەمال**) لە کۆمەڵگەی ڕۆژهەلات بە گشـتی و لە کۆمەڵگەی ئێمە بە تایبەتی هەرزەکاری کوڕ بەوە جیادەکرێتەوە کە توندوتیژی زیاتر دەنوێنێت, بەلام پێی وایە ئەم نواندنە خەسلەتێك نیە کە لە بایۆلۆژی هەرزەکاری نێردا بوونی هەبێت، بەڵکو دەشـێت بە بڕێکی دیاری کراو هەبێت هەرچـەندە غەریزەکە لەنێردا زیاترە وەك لە مێ هەروەك ئەمە سـروشـتی زۆربەی گیاندارانی تریشـە بۆ نمونە کۆتر بەوە دەناسـرێتەوە کە نێرەکەی لە مێیەکەی توند وتیژترە.(جمال، ٢٠٠٩) هەروەها لەبەر ئەو ئازادیە زیاترەی کە بە کوڕ دراوە و ئەو دەرفەتەی بۆی دەڕەخسـێت دەشـێت دیاردە کە زیاتر لە کوڕدا دەردەکەوێت سەرەڕای پەروەردەی خێزانی کە ئەم خەسڵەتەی بەڕوونی تێدا بەدی دەکرێت، کەواتە بەپێی ئەم بۆچـونانەی سـەرەوە و واقیعی ژیان دەرکەوتووە کە زیاتر کوڕ جۆرە ئازادییەکی هەیەو لە پاڵ گۆڕانە جەسـتەی و فسـیۆلۆجیەکانی لە ڕێی غەریزەی تایبەتەوە و دیاردە کە دەردەبڕێت و هەسـتی پێ دەکرێت لەهەمان کاتدا هەرزە کاری کچ لە ئەنجامی خەفەکردنی ئارەزووەکانی و پەسـەند نەکردنی لە کۆمەڵگەدا بەڕێژەیەکی دیاری کراو و زۆرجار لەبەر نەبوونی دەرفەتی گونجاو دیاردەکانی قۆناغەکە بە گشـتی و دیاردەی توندوتیژی بە تایبەتی ئەچـەسـپێنێت (الكبت) ی ئەکات، کەئەمە دوورنیە لە قۆناغەکانی داهاتوودا زیانی گەورەتری هەبێت و تاکی کچ پەنا بۆ زۆر شتی لە یاسا لادەرو نەگونجاوی کۆمەلایەتی ببات لەنمونەی خۆکوشتن. (داکو بیر، ١٩٨٨: ٤٠)

٢-٣: هۆکارەکانی پەیدابونی دیاردەی توندو تیژی لە قۆناغی هەرزە کاری:

دیاردەی توندو تیژی و پەیدابونی لەم قۆناغەدا بەستراوە بەچەندین هۆکاری جیاواز کە بە پێی جۆری کۆمەڵگەکان جیاوازن لە کۆمەڵگە و خێزانە کانی جیهان بە گشـتی و ڕۆژهەلات بە تایبەتی بە هۆی چـەند هۆکارێکی تەقلیدی وەکو داب و نەریت و نەخوێندەواری ناهۆشیاری و سیستەمی باوك سالاری بە شێوەیەکی گشتی جۆرێك لە توندو تیژی فێری منداڵ و هەرزە کار دەکات کە ڕەنگدانەوەی واقعی ژیانی خێزانیە بە سەریانەوە:

گەر چـی هۆکارە کان جیاوازن و زۆرن بەلام ئەم هۆکارانەی لای خوارەوە لە گرنگترین هۆکارەکانی دروسـت بونی دیاردەی توندو تیژین لە قۆناغی هەرزە کاریدا:

٢-٣-١: ڕەوشتی کەسێتی تاك:

تاکەکان لە زۆربەی ڕەفتارو سروشتیاندا ئەو هۆکارە خودییە کە دەبێتە هۆی دیاردەی توندوتیژی و هەست کردن بە شکست و لاوازی متمانە نەکردن بە خۆو سـروشـتی قۆناغی هەرزەکاری کە سـەراپای بریتییە لە شـانازی کردن بە توانای کەسـێتی خۆیەوە لەوانەیە زۆرجار ببێتە هۆی ڕەفتاری توندو تیژی لە سـەرحسـابی کەسـی بەرامبەر یان یاخی بوونی هەرزەکار لە سـروشـتی ژیان و کۆمەڵگە پەیوەندی کردن بە گروپە یاخییەکانەوە هەروەها نەبوونی توانای ڕووبەڕوو بونەوە لە کاتی تێر نەبوونی پێداویسـتیە کانیدا.(محمدو سليم، ٢٠١٠: ١٠٠)

٢-٣-٢: خێزان:

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

خێزان وەك یەكەمین ژینگەی تاك دەوری كاریگەر و باڵای هەیە لە سەرجەم هەڵسوكەوتەكانی هەرزەكاردا، هەر لاوازییەك یان نوقسانییەك لە خێزاندا ڕەنگدانەوەی لە سەر ژیانی هەرزە كار هەیە، وەكو ناز پێدان یان پەراوێز خستنی دایك و باوك و ئەندامی خێزان بۆ هەرزە كار یان ناكۆكی و توندوتیژی نێوان دایك و باوك و ئە ندامانی خێزان ئەمانە هەمووی ئەبنە هۆی ڕەفتاری توندوتیژی لە هەرزەكاردا. (قەرەچەتانی، ٢٠٠٩: ٤٥٢)

٢-٣-٣: هاوڕێ:

هاوڕێ لە قۆناغی هەرزە كاریدا یەكێكە لە وێستگە گرنگەكانی ژیانی تاك بە پێی سروشتی قۆناغەكە كە هەرزەكار پێیدا تێدەپەڕن كاریگەریان لە یەكتر هەیە بە تایبەتی ئەگەر هاوڕێ لە خێزانێكی لاوازو شەڕانگێز بێت وە هەوڵی تێركردنی پێداویستیەكانی بدات لەسەر حسابی لایەنی بەرامبەر كە ئەوە ئەبێتە هۆی نواندنی توندوتیژی كە هەندێكجار لە ئەنجامی لاسایی هاوڕێ بۆ هاوڕێ.

٢-٣-٤: پرۆگرامی خوێندن و ژینگەی قوتابخانە:

قوتابخانە وەك ماڵی دووەمی هەرزەكاران دەورێكی كاریگەرو دیاری هەیە لە پەروەردەكردنی هەرزەكاردا، چڕی پرۆگرام و داستانی پڕ لە جەنگ و توندوتیژی لەوانەكانداو كەسێتیەكی توندوتیژ خواز بەرهەم دەهێنێت سەرەڕای ناهۆشیاری مامۆستایان ونەبوونی زانیاری لە سەرهەستیاری قۆناغی هەرزەكاری و هەروەها لاوازی چالاكیەكانی قوتابخانە بەتایبەتی چالاكی هونەری و وەرزشی كە ئەبێتە هۆی خاڵی كردنەوەی توانا وهێزی هەرزەكار لەم جۆرە چالاكیانەدا كە ئەمانە هەمووی ئاكامێكی سلبی لە سەر ڕەوشتی هەرزە كاردا دروست دەبێت و كارەساتێكی وا ئەخولقێنێ كە هەندێجار قوتابخانەكەش ئەبێتە قوربانی و كاریزمای توندوتیژ پەروەردە دەبێت تیایدا .(محمد و سلیم، ٢٠١٠ : ١٠)

٢-٣-٥: كۆمە ڵگە:

ژینگەی كۆمەڵایەتی ڕۆڵێكی بەرچاو دەگێرێت لەچۆنێتی هەڵسوكەوت كردنی تاك بە گشتی و هەرزە كاران بە تایبەتی بەڵام فەرامۆش كردن ولاوازی پەیوەندییە كۆمەڵایەتیەكان و بوونی داب و نەریتی كۆن ڕێگرن لە بەردەم خستنە ڕووی تواناكانی هەرزە كاردا كە ئەمەش وا دە كات هەرزە كار زۆربەی كاتەكانی دەست بەتاڵ بێت و بیری بۆ چەندین ڕەفتاری خراپ و نەشیاو بچێت لە نێوانیشیاندا ڕەفتاری توندو تیژی بەرامبەر بەها كۆمەڵایەتی و یاساییەكان ئەنجام بدات.

٢-٣-٦: پێشكەوتنی تەكنە لۆجیا:

لەدوای كرانەوەی جیهان بە ڕووی یەكتردا و گۆڕینەوەی بەهاو دروست كراوە كانی یەكتر لە ئەنجامی پێشكەوتنی زانست و تەكنەلۆجیا و چەند ئامێرێكی وەك مۆبایل و سەتەلایت وكۆمپیوتەر...هتد. هاتەكایەوە گەرچی ئەمە سودێكی زۆری هەیە و ئاسانكاری لە سەرجەم بوارە كاندا كردووە بەڵام لە ئەنجامی ناهۆشیاری تاكی هەرزەكار ئەم ئامێرانە بە شێوە یەكی خراپ (Negative) بەكار دەهێنرێت و هێرشیان پێدەكرێتە سەر یەكتر تا لە ئەنجامدا توندوتیژی دەروونی یان مەعنەوی لێدەكەوێتەوە. (فقیهی، ٢٠٠٨: ٢٥)

٢-٤: تیۆرەكانی توندوتیژی و دوژمنایەتی و شیدەكردنەوەیان بە وێنەی جیاواز:

٢-٤-١: تیۆری ڕاڤە كردنی وەرگیراو:

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص:١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

لێرە مەبەسـت نیە لە وەرگرتنی توندوتیژی بە واتای وشـەیی بەڵکو وەرگرتنی فاکتەرە یان کۆمەڵی فاکتەر وا لە مرۆڤ دەکات زیاتر ئارەزووی و ئامادەیی توندوتیژی تیابێت و لە تیۆرەکانی شیکردنەوەی وەرگیراوەکان:

٢-٤-١-١: تیۆری فرۆید:

ئەم تیۆرە دەڵێت کە توندوتیژی و دوژمنایەتی غەریزەیە (ڕەمکە) کە دروسـتکراوەکان لە دایك دەبن لەوانەش مرۆڤ تێیدایەتی چونکە مرۆڤ کە لەدایك دەبێت بە دوو کۆمەڵەی یەکگرتوو و تێکەڵ لە ڕەمك ئەبێت:

یەکەم ڕەمکی خۆشەویستی و ژیان و هەموو ڕەمکە سێکسیەکان و ڕەمکی (الأنا) و فرۆید ناوی نا (ئیرۆس) بەڵام دووەم ڕەمکی مردن کە ئامانجی هەڵوەشـاندن و کۆتایی هێنانی ژیان و ناوی (پانتۆس)ی لێنا، ئەم جۆرە لە ڕەمکەکان ئەگەر ڕونەکاتە دەرەوەی کەسـەکە ئەو لەوێنەی توندوتیژی و دوژمنایەتی و تێکدان دەرنەکەوێت بۆیە زۆرجار پێی دەوترا (ڕەمکی تێکدان) لایەنێکی تر هەیە بۆ شیکردنەوەی ڕەمکی دوژمنایەتی بە پشت بەستن بە فرۆید ئەویش زاڵبونی یاری کردن لە سەر کەسایەتی لە ڕێگای بوونی یاری کردنە لەسـەر هەموو شـتێك کە وەرگیراوە و هەیە لە سیکۆلۆژیا. (جابر,١٩٩٠: ٢٦-٣٠) و (علی، ١٩٩٥: ١٩-٢٣) فرۆید لێرەدا ئاماژە بەوە دەکات کە توندوتیژی و دوژمنایەتی کە کارێکی دیاریکراوە بە هۆی ڕەمکی مردنەوە, ئەویش لە بناغەوە ڕووئەکات لە کەسـەکە بە وێرانکردنی, بەڵام ئەگوازرێتەوە بۆ کەسـانی دیکە لە ڕێگەی کرداری ئاڵوگۆرپێکردن, تیۆری فرۆید ڕووی کردە سروشتی مرۆڤایەتی بە بۆچونێکی ڕەشبین. (باظە, ١٩٩٧: ٧٧-٧٨)

٢-٤-١-٢:تیۆری کونراد:

ئەم تیۆرە گریمانەی دەکات کە لای مرۆڤ ڕەمك یان پاڵنەری بنچینەیی وەرگیراو هەیە بەرەو توندوتیژی لەوانە وەکو دوژمنایەتی و توندوتیژی بکەین هەتاوەکو ئاژەڵێك بگرین و بیکوژین دواتر بیخۆین، لە کاتێکدا کە کەسانی توندوتیژ هێرش دەکاتە سەرمان بۆ پاراسـتنی خۆمان لە دژی هەر کەسـێك کە هێرش دەکاتە سـەرمان, وە کۆدەبێتەوە ئەو پاڵنەرە هەتا ئەو کاتەی هەڵێك بۆ قشـتکردنەوەی, لە ناخی مرۆڤدا کاریگەریەکە زیاد دەکات کاردەکاتە سـەر پاڵنەرەکان وە هانیدەدات بۆ دەرکەوتنی بەڵام لە بارودۆخێك کە لەوانەیە توندوتیژی و دوژمنایەتی بیٚ ئەوەی هۆکارێکی ڕوون و دیاری هەبێت. (العیسـوي, ٢٠٠٠: ١٦) هەروەها کۆمەڵێك کێشە هەیە کە کێشەی کرۆمۆسومی لەگەڵدایە دەبێتە هۆی دروست کردنی کەسانێك کە دواکەوتوون لە ڕووی ئەقڵەوە, وە تیایاندا توندوتیژی لەو کەسانەدا زیاد دەکات (الدر، ١٩٨٣: ٣-٤) وە دەرکەوتووە بوونی کرۆکۆسومی نێری زیاتر لە نێرەکان کە کاری تاوانکاری ئەنجام دەدەن واتە (xy) ئەبێتە **(xyy)** بۆیە کە **(Witten)** و هاوڕێکانی خوێندنەوەیان کرد بۆ (٣١٣٤٦) کرۆمۆسـۆمی نێرینە (١٥) دانەیان لێدۆزیەوە کە خاوەنی کرۆمۆسـۆمی زیادەن **(xyy)** وە بۆیان دەرکەوت کە (٥) یان نزیك بونەتەوە لە کاری تاوانکاری کە تاوانیان زیاترە. (العیسوي, ٢٠٠٧: ١١٤-١١٥)

٢-٤-٢: تیۆری شیکردنەوەی ژینگەیی:

ئەم تیۆرە ڕۆڵی کاریگەری زیاتر دەدات بە کاریگەری ژینگەیی جیاواز لە دەرکەوتنی توندوتیژی لەوانە:

٢-٤-٢-١: تیۆری تێکشکان:

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

ص: ١٠٢-١٢٤ المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

ئەم تیۆرە ڕەتیدەکاتەوە کە توندوتیژی و دوژمنایەتی لە بناغەوە لە ئەنجامدانی ئامادەباشی بنچینەیی یان ڕەمك دروست ببێ, ئەم تیۆرە گریمانەی ئەوە دەکات کە ڕەفتاری توندوتیژی و دوژمنایەتی لە بناغەوە لە تێکشـــکان کە لە ئەنجامی تەگەرە تێخســـتن ڕەفتاری ڕوتێکراو ڕێگەنەدانی ئەبێتە هۆی وروژاندنی پاڵنەری توندوتیژی و دوژمنایەتی و کە ئەبێتە هۆی یەك لە دوای یەك بۆ کردنی کرداری توندوتیژی و دوژمنایەتی یەك لە دوای یەکی دیار(باظە, ١٩٩٧: ٢٠-٢١) ، لەوانیش توندوتیژی و دوژمنایەتی ڕوودەکاتە ســـەرچـــاوەیەك کە لە نێوان خودی خۆی و بەدیهێنانی ئارەزوەکانی دەمێنێتەوە, بۆ دایك کە ڕازی نابێت لەگەڵ خۆی بیانباتە دەرەوەی ماڵ, وە براو خوشـك کە یەکێکیان لەوی تر باشتر دەبێت هەســت دەکات لە نرخی دابەزێت و بێبەشـی ئەکەن لە بەژارداری پێکردنیان لە یاری. (الهمشري و عبدالجواد, ٢٠٠٠: ١٠) وە توندوتیژی و دوژمنایەتی جیاواز بە جیاوازی ڕێژەیی تێك شـکانەکە ڕووبەرووی مرۆڤ دەبێتەوە, وە جیاوازی ڕێژەی تێك شـکانەکە بەڵگەیە بۆ (٣) فاکتەر ئەوانیش: یەکەم: ڕادەی ئارەزووی لە وەڵامدانەوەی تێکشکانەکە، دووەم: ڕێژەی خۆتێکەڵکردن یان ڕێگەنەدانی وەڵامدانەوەی تێکشکاندنەکە، سێیەم: چەند جار ئەو وەڵامدانەوەیە بۆ تێکشـــکانەکە. (العقاد,٢٠٠١: ١١٣), ئەم تێکشـــکانە لەوانەیە لە ئەنجامی ســـزادانی ناڕاســـت لە ڕەفتاری توندوتیژی و دوژمنایەتی لە ماڵەوە ئەبێتە هۆی دەرکەوتنی لە دەرەوەی ماڵەوە, وە لەگەڵ ئەوەش دەرکەوت ئەم تیۆریە بە تەواوی ڕاست نیە بۆ شیکردنەوەی هەموو ڕەفتارێکی توندوتیژی و دوژمنایەتی.(یحیی,٢٠٠٠: ١٨٩-١٩٠) وە لێرەدا دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە توندوتیژی و دوژمنایەتی بە پێی ئەم تیۆرە لەوانەیە ڕاســـتەوخۆ ڕووبکاتە ســـەرچـــاوەی تێکشـــکانەکە و لەوانەیە خۆی بدزێتەوە لە ڕووبەڕوبونەوەی ئەو ڕووداوە , وە لەوانەیە کارەکە بکاتە دوژمنایەتی , لەگەڵ خودی کەســـەکە وەکو جێگری بۆ وەڵامدانەوەی سەرچاوەی تێکشکانەکە. (صبحي,٢٠٠٣: ٨٧)

٢-٤-٢-٢: **تیۆری ڕەفتاری:**

ئەم تیۆرە وا سەیری توندوتیژی و دوژمنایەتی دەکات کە ڕەفتارێکی خوینەوارە, ئەگەر برا لە برایەکی بدات و ئەوەی ویستی بردی ئەوە ئەو ڕەفتاری دووبارەدەکاتەوە هەتا ئامانجەکە بەدەســـت بێنێت, وە ئاشـــکرایە کە خودی توندوتیژیی لە تەمەنی زۆر بچـــوك و ژیانی لە ڕێگەی پەیوەندی ئاڵوگۆڕپێکراو پەروەردە دەکرێت هەڵەی منداڵ وای لێدەکات هەســـت دەکات لە جیهانی یەك وشـــەیی دەژی ئەویش توندوتیژی و دوژمنایەتی یە و هێزە و گرنگی دان بە هەســـتی کەســـانی دیکە جۆرێکە لە لاوازی بۆیە توندوتیژی وەك تاکە ڕێگا بەکاریدێنن بۆ چـــارەســـەرکردنی کێشـــەکانیان (العیســـوي, ٢٠٠٠: ١٥٧-١٥٨) , واتە بەکارهێنانی توندوتیژی و هێز وەکو وەڵامدانەوەی لوتکەیی (هرم) خێزانی وەکو (دولارد و میلر) ئەبینن بەوەی کە ئەو وەڵامدانەوە باو ئەبێت یان زاڵ ئەبێت (صالح, ١٩٨٨: ١٣)

٢-٤-٢-٣: **تیۆری فیسیولۆژی (فیزیکی):**

زانایانی دەروونی یان فیســـیۆلۆژی توندوتیژی دەبەســـتنەوە بە گۆڕانکاری ناوەکیی, جەســـتەیی, کیمیایی, لە کۆمەڵەی (عصبی) دروست دەبێت (الهاشمي, ٢٠٠٨: ٣٠٥) , وە ئەم تیۆرە ڕەگی مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ بۆچونی (ئیبۆقرات) لە چاخی (١٥) پێش زایین کە دابەشی کردبوو بە سەر (٤) تێکەڵە (هەوایی و ئاویی و خۆڵیی و ئاگرین), وە بە بۆچونی ئەو کە شلەمەنیەکان کاریگەری دیاری هەیە لە ســەر جەســتەیان هۆرمۆنات وە کاریگەری دیاری هەیە لەســەر (مەزاج) زاڵبوونی شـلەمەنیەکی دیاریکراو دەبێتە هۆی زاڵبونی جۆرێکی دیاریکراو لەســەر شـلەمەنیەکە کە ئەو کەســـەی هۆرمۆنی (زەرد) بەســـەریدا زاڵ دەبێت دەبێتە کەســـێکی توندوتیژ , وە ڕوو لە دەســـت درێژی دەکات. (داود والعبیدي, ١٩٩٠: ١٠٣) , وە تازە دڵنیا بوونەوە کە کاریگەری لەرینەوەی چـــەند هۆرمۆنێك وەکو (نور ئەدرینالین) (ســـیروکۆفین) ی جومگە دەبێتە هۆی توندوتیژی کاتی یان درێژخایەن بۆ کەسـەکە, وە ئەو کەسـەی کێشـەی هەیە لە لە سـیسـتەمی غودەی سـیسـتەمی توڕەبوون و توندوتیژی زیاد دەکات ئەگەر هۆڕمۆنی

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص:١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

نێری (ئەلتیستیسرۆن) (الدر، ١٩٨٩: ٣٦٤)، (دافیدوف، ١٩٨٣)، ئاماژە بەوە دەکات کە پەیوەندی هەیە بە کەمێك لە دڕاندنی مێشك و وروژاندنی هەندێك بەشی لە (مۆخ) وە توندوتیژی لە لایەنەکانیتر.(دافیدوف، ١٩٨٣: ٥١١)

٢-٤-٢-٤: تیۆری کۆمەڵایەتی:

ئەم تیۆرە وا ئەبینێ کە ڕەفتاری توندوتیژی و دوژمنایەتی لە ڕێگەی فێربوونی ئەزموونی ڕاستەوخۆ و لەڕێگەی تێبینی نمونەیی دوژمنایەتی خێزانی و نمونەیی (الاقران) یان نمونەیی کە میدیاکان پێشکەشی دەکات وە (TV) , وە مرۆڤ بە توندی هەڵسوکەوت دەکات کە حالەتێکی زۆر بەئازاری بەسەر بێت بەڵام لەوانەیە وەڵامدانەوەی توندی نەبێت (صالح، ١٩٨٨: ٨٥) وە ئەگەر منداڵ سزا بدرێت بۆ ڕەفتارێکی لاسایکراوە جارێکی تر ئارەزووی نابێت دووبارەی بکاتەوە ویستی لەسەری نابێت لە جارەکانی داهاتوودا, بەڵام ئەگەر پاداشت بکرێتەوە ئەوە ئەو ڕەفتارە دووبارە دەکاتەوە, وە ئەم تیۆرە گرنگی دەدات بە شارەزایی منداڵ لە پێشوودا و پاڵنەرەکانی کە ئەوەستێ لەسەر ئەنجامە دوژمنایەتی وەرگیراو.(یحیی، ٢٠٠٠: ١٩٠) وە لەئەوە دوورتر دەڕوات کە ئەڵێت تەنانەت شەڕی لە نێوان دوژمنی ئاسایی وە مشك و پشیلە لە ڕێگەی فێربوون ئەبێت و ئەیسەلمێنن بە خوێندنەوەی کردەیی هەڵسا بە بەخێوکردنی (٣) کۆمەڵە لە پشیلەی بچوك یەکەم لەگەڵ دایکیان کە مشك ئەخوات و دووەم بە تەنها و سێیەم لەگەڵ مشکەکان کە بەخێوکراوە وەکو هاوڕێ بۆیە لە ئەنجامدا (٨٥٪) لە پشیلەکان لەگەڵ دایکیان بەخێوکران مشکیان ئەخوارد و (٤٥٪) لە پشیلەکان کە بە تەنها ئەژیان هەڵسان بە پەلاماردانی مشکەکان دواتر تەنها (١٧٪) لە پشیلەکان کە لەگەڵ مشکەکان هەڵسان بە پەلاماردانی مشکەکان تەنانەت لە کاتی برسێتی زۆر ڕێژەی (٧٪) لە پشیلەکان کە مشکەکە ناخۆن هەوڵ دەدەن بۆ هێرش کردنە سەر مشکەکان و دوای ڕاهێنانی بەتایبەت (سەیرکردنی پشیلەیەکی پێگەیشتوو مشکەکە دەکوژێت) و دوای ئەوەی لەگەڵ یەك دەژیان لە منداڵیەوە بۆیان دەرکەوت پەیوەندیەکی بەهێز هەیە لە نێوان پشیلەکان و مشکەکان تانانەت لەوانەیە پشیلەکە دەوری مشکەکە بدات بۆ پاراستنی لە پشیلەکە کە هێرش دەکاتە سەر مشکەکە (دافیدوف، ١٩٨٣: ٥١٠)

٢-٤-٢-٥: توندو تیژی پەروە ردەیی:

بریتی یە لەو جۆرە توندو تیژییەی لە نێو پرۆسەی خوێندن وپەروە ردە ڕوودەدات، زۆرجار سیفەتێکی یاسایی وە ردەگرێت وەك لە یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (١١١)ی ساڵی ١٩٦٩ دا هاتووە ئەم جۆرە لە توندو تیژی هەرزەکار بۆ شێوازی فەلسەفەی خوێندن دەگەڕێتەوە کاتێك فەلسەفەو میتۆدی خوێندن پڕبێت لە توندو تیژی و هاندانی منداڵ بۆ جەنگ لە بوارەدا جگە لە توندو تیژی هیچی تر سەوز نابێت، کەواتە ژینگەی پەروەردە کاریگەریەکی گرنگە لە پەروەردە کردنی هەرزەکاردا بە ئاراستەی توندو تیژی ئەم جۆرەش لە توندو تیژی کە هەرزەکار دەینوێنێت لە ژینگەی قوتابخانەدا، بەرامبەر هاوڕێ و مامۆستاکانی بە پێچەوانەوە مامۆستاو هاوڕێ بەرامبەر ئەم پێی دەوترێت توندو تیژی پەروە ردەیی و دەرئەنجامی ئەو پرۆگرامە سەقەتە و چۆنێتی وتنەوەیەتی لە قوتابخانەدا. (محمد، ٢٠٠٣: ٢٨-٢٩)

٢-٤-٢-٦: تیۆری دەستنیشانکردنی توندیتیژی:

ئەم تیۆرە وائەبینێ کە مرۆڤێك هەیە سەیری خەڵك ئەکات وەکو ئەوەی ئامێرێك بن یان بوکەڵەیەك بن کە هەست و نەستیان نییە دانراون بە تایبەتی بۆ جێبەجێکردنی داواکاری و پێویستی, ئەو مافی ژیانی نیە ئەتوانێ چی بوێت لێی بکات, وە کەسی کە هەیە کە هەست دەکات بەردەوام هێرش دەکرێتە سەری چونکە نەپارێزراوە, وەکو ئەم کەسە زۆر هەستیارە بە توانج و ڕەخنە وە هەردوو ئەم کەسانە لە یەك چوون کە لەو باوەڕەدان کە پەیوەندی مرۆڤایەتی پشت ئەبەستێ بەهێز و لەدەوری ئەو کۆدەبێتەوە بۆیە ئەوان پرۆگرامی هێز بەکاردێنن بۆ بەدیهێنانی ئامانجیان بۆ شتەکان بە یەك ڕوو ئەڕوانن بەیەك لایەن ئەویش لایەنی خۆیان, بۆیە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

له ئەمەوە ئەم کەسانە توانایان نابێت ئەو شتانە ببینن کە کەسانی کە ئەیبینن یان بۆچونی کەسانە دیکە توانایان نییە بەژداری هەست یان ویژدانیان هەبێت لەگەڵ کەسانی دیکە وە ئەم کەسانە وائەزانن بە ڕەفتارە دوژمنانەیەکانیان بەرامبەر خەڵکی خۆیان ئەپارێزن چونکە وا خەیاڵ ئەکەن کە ئەژین لەناو کۆمەڵگای یاسای دارشتنی و هێزی تێدا پەیڕەو دەکرێت تیایدا ئەو زاڵە و سەرکردەیە. (العیسوي ,٢٠٠٠: ١٥٥-١٥٦)

٢-٥: توێژینەوەکانی پێشوو:

دیاردەی توندوتیژی و هۆکارەکانی ژمارەیەکی بەرچاو توێژینەوەی جۆراوجۆری لەسەر ئەنجامدراوە لە چەند ناوچەیەکی عەرەبی جیاواز، توێژەران بەهۆی بەردەست نەبوونی توێژینەوە بەزمانی کوردی نەیانتوانی هیچ توێژینەوەیەکی کوردی بخەنە ڕوو، بۆیە توانیویانە تەنها ئەم توێژینەوانەی خوارەوە بخەنەڕوو:

٢-٥-١: توێژینەوەی جندي (١٩٩٩)

ئامانجی توێژینەوە بریتیە لە دەرخستنی ئەو پاڵنەرانەی دەبنەهۆی توندوتیژی لای فێرخوازانی قۆناغی ناوەندی لە قاهرە، ڕادەی جیاوازی لە تێڕوانینی فێرخوازان و مامۆستایان باوکان و پسپۆڕانی دەرونی، وە ڕادەی جیاوازی ڕەوشتی توندوتیژی بەپێی ڕەگەز و جۆری فێرکردنەکە. نمونەی توێژینەوەکە لە (٥٠٠) فێرخواز، کە بەشێوەی هەڕەمەکی هەڵبژێردران لە (٥٠) خوێندنگەی ناوەندی، توێژەر فۆرمی ڕاپرسی بەکارهێنا بۆ کۆکردنەوەی زانیاریەکان. وە توێژینەوە گەشت بە ژمارەیەك پاڵنەری دەرونی و کۆمەلایەتی و پەروەردەیی لای فێرخواز کە دەبێتە هۆی ڕەوشتی توندوتیژ. (جندي، ١٩٩٩: ٣١-٥٢)

٢-٥-٢: توێژینەوەی هویدی و الیماني (٢٠٠٣):

توێژینەوەکە لە وڵاتی بەحرەین ئەنجامدراوە، بە ئامانجی زانینی ڕەوشتە نابەجێیەکانی فێرخوازانی قۆناغی سەرەتایی، لە ڕوانگەی مامۆستایانەوە، نمونەی توێژینەوەکە لە (٢٤٩) مامۆستا پێکهاتبوو، کە وانەیان دەوتەوە لە قۆناغەکانی سێیەم و شەشەمی سەرەتایی، ئامرازی توێژینەوەکە فۆرمی ڕاپرسی بەکارهێنرا، لە (٤٥) برگە پێکهاتبوو وە دابەشکرا بەسەر چوار بواری ڕەوشتی، بە بەکارهێنانی هاوکێشەی ئاماری لادانی پێوەری و تاقیکردنەوەی تائی و شیکردنەوەی جیاکاری، لە ئەنجامی توێژینەوەکە دەرکەوت ڕەوشتی نەشیاو لە نێوان فێرخوازاندا زیاتر بەرامبەر بەیەکترە لە نێوان فێرخوازەکان لەناو پۆل، کەمتر بەرامبەر مامۆستاکان ئەنجامی دەدەن، بەربلاوترین ڕەوشتی نەخوازراو لەلایەن کوڕانەوە بوو بە بەراورد بە کچان، ئەنجامی توێژینەوە پیشانی داوە بەرزبوونەوەی ڕادەی ڕەوشتی نەخوازراو و نەشیاو بەهۆی بوونی جیاوازی ڕەگەزیەوە بووە لە نێوان خوێندکاران و مامۆستایان. (هویدی و الیماني، ٢٠٠٣: ١٣-٤٤)

٢-٥-٣: توێژینەوەی (بن دریدی، ٢٠٠٧):

لە وڵاتی جەزائیر ئەنجامدراوە بە مەبەستی زانینی قەبارەی بڵاوبوونەوەی دیاردەی توندوتیژی لای خوێندکارانی قۆناغی ناوەندی، وە ئەو هۆکارانەی خوێندکار بەرەو توندوتیژی دەبەن، ژمارەی نمونەی توێژینەوەکە بریتیە لە (١٨٠) فێرخواز، ئامرازی توێژینەوەکە بریتی بوو لە تێبینی کردن، چاوپێکەوتن، سیٚ نمونە لە فۆرمی ڕاپرسی بۆ هەریەك لە خوێندکاران، مامۆستایان، بەڕێوەبەرەکان، توێژەر هەستا بە بەکارهێنانی هاوکێشەی ئاماری ناوەندە ژمێر و چەندێتی وچۆنێتی دیاردەکە وشیکردنەوەی، وە توێژینەوە گەشت بەو ڕاستیەی کە توندوتیژی بەربلاوە بەشێوەیەکی ڕوون هەستی پێدەکرێت لە قۆناغی ناوەندی لە جەزائیر، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێك هۆکار لەوانە: خراپی وگرانی باری ئابوری ولاوازی ڕۆشنبیری وخوێندن لای کەسوکاری فێرخواز،کە دەبێتە هۆی بەکارهێنانی توندوتیژی بەرامبەر نەوەکانیان.(بن دریدی، ٢٠٠٧: ٢٢-٢٧٨)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

٢-٥-٤: توێژینەوەی بنی خالد و اخرون، ٢٠٠٨)

ئامانجی توێژینەوەکە زانینی دۆخی توندوتیژی خوێندنگە لە خوێندنگە ناوەندیەکانی وڵاتی ئەردەن، نمونەی توێژینەوەکە پێکدێت لە خوێندنگەکانی شاری مفرق کە بەشێوەی هەڕەمەکی هەڵبژێردران، بۆ بەدیهێنانی ئامانجی توێژینەوەکە توێژەران هەستان بە بەکارهێنانی ئامرازی تێبینی کردن و چاوپێکەوتن و گەڕان بەناو بەڵگەکاندا، پاشان شیکردنەوەی زانیاریەکان لە ڕێگەی بەش بەشکردنی بابەتەکان بە پێی دۆخەکە وە دروستکردنی پەیوەست بوون لە نێوان فئاتەکان بۆ گەیشتن بە تیۆریەك، ئەنجامی توێژینەوەکە ئەوەی دەرخست هۆکاری دیاردەی توندوتیژی خوێندنگە پەیوەندیدارە بە کەسێتی و ژینگەکەیەوە، وەئەو بارودۆخە ئابوری و کۆمەڵایەتی و ژینگەی خوێندنگەکە و گرفتی عەقڵی و دەرونی، توندوتیژی خوێندنگە شێوەی زۆرە وەك توندوتیژی جەستەیی و واتایی و ناڕاستەوخۆ، سنورداركردنی ئەم دیاردەیە کارێکی قورس و ئاڵۆزە پێویستی بە پرۆگرامی گشتگیر لە سەرجەم لایەنەکانی پرۆسەی پەروەردەدا. (بنی خالدوأخرون، ٢٠٠٨: ١-٢١)

بەشی سێیەم:

(هەنگاوەکانی توێژینەوە)

٣-١: میتۆدی توێژینەوە:

توێژەران لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجەکانی توێژینەوەکەیان پرۆگرامی وەصفی ڕوپێویان بەکارهێنا، بەپێی سروشتی بابەتی توێژینەوەکە.

٣-٢: کۆمەڵگەی توێژینەوە:

کۆمەڵگەی توێژینەوەکە پێکدێت لە سەرجەم مامۆستایانی خوێندنگە بنەڕەتیەکانی ناوەندی شاری سلێمانی، کە ژمارەیان (٥٣٠١) مامۆستایە، (١٦١٤) مامۆستای پیاو ، (٣٦٨٧) مامۆستای ئافرەت، بەپێی ئامار و پلانی بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی سلێمانی بۆ ساڵی (٢٠١٧ – ٢٠١٨). خشتەی (٣-١)

خشتەی (٣-١)

کۆمەڵگەی توێژینەوەکە لە مامۆستایان بە پێی هەردوو ڕەگەزی (نێر، مێ) دەخاتە ڕوو:

ژمارەی مامۆستا	نێر	ڕێژەی سەدی	مێ	ڕێژەی سەدی
٥٣٠١	١٦١٤	٪٣٠	٣٦٨٧	٪٧٠

٣-٣: نمونەی توێژینەوە:

نمونەی توێژینەوەکە پێکدێت لە مامۆستایانی خوێندنگە بنەڕەتیەکانی شاری سلێمانی کە بە شێوەی هەڕەمەکی هەڵبژێردران، پێکدێن لە (١٠٨) مامۆستای پیاو، (٦٨) مامۆستای ئافرەت، بە تێکڕا ژمارەیان دەکاتە (١٧٦).

٣-٤: ئامرازی توێژینەوە:

٣-٤-١: ئامادەکردنی ئامراز:

توێژەران لە پێناو دەرخستنی بە هۆکارەکانی توندوتیژی لای خوێندکارانی قۆناغی بنەڕەتی هەستان بە گەڕان بەناو هەندێك لە سەرچاوەکان و توێژینەوەکانی پێشتر نزیك لە بابەتی توێژینەوەکەیان بۆ نمونە (توێژینەوەی شەمەری، ٢٠١١) ، (توێژینەوەی

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

بنی خالد و أخرون، ٢٠٠٨) ، (توێژینەوەی عبدالمحمود و البشری، ٢٠٠٥)، پاشان ڕاپرسێکی سەرەتاییان ئامادەکرد و دابەشیان کرد بەسەر (٣٠) مامۆستا، لە هەردوو ڕەگەزی (نێر و مێ). دوای شیکردنەوەی وەڵامەکانی ڕاپرسەکە، بە سود وەرگرتن لە توێژینەوەکانی پێشوو چەند بڕگەیەکیان دروستکرد کە (٤٤) بڕگە بوو، لە پێنج بواری جیاوازدا لەوانە:

1. هۆکارەکانی ڕاگەیاندن کە پێکهاتووە لە (٦) بڕگە.
2. هۆکارەکانی کۆمەڵایەتی کە پێکهاتووە لە (١١) بڕگە.
3. هۆکارەکانی دەروونی کە پێکهاتووە لە (٩) بڕگە.
4. هۆکارەکانی خێزانی کە پێکهاتووە لە (٨) بڕگە.
5. هۆکارەکانی تایبەت بە خوێندنگەکان کە پێکهاتووە لە (١٠) بڕگە.

٣-٤-٢: ڕاستی و دروستی:

دوای ئامادەکردنی ئامرازەکە بە شێوەی سەرەتایی توێژەران بە مەبەستی دڵنیابوون لە ڕاستی و دروستی و شیاوی تەوەرەکانی ئامرازەکەیان هەستان بە دابەشکردنی بەسەر ژمارەیەك لە شارەزایانی بواری پەروەردە و دەروونزانی و ڕێگاکانی وانە وتنەوە و پێوانەو هەڵسەنگاندن، داوایان لێکردن سەرنج و بۆچوونیان بخەنە ڕوو لەسەر دروستی و شیاوی و ڕوونی بڕگە و تەوەرەکانی ئامرازەکەیان، بۆ ئەو بابەتەی دەیەوێت پێوانەی بکات، ئەوانیش پاش چەند سەرنج و تێبینیەك لەسەر ئامرازەکە و چاککردنی چەند بڕگەیەك بە ڕێژەی (٨٧٪)ی بڕگەکانیان پەسەند کرد.

٣-٤-٣: جێگیری ئامراز:

مەبەست لە جێگیری واتە بوونی هاوشێوەبوون و لێك نزیکی نمرەکانی تاقیکردنەوەکان ئەگەر هاتوو دووبارە کرایەوە لەسەر هەمان کەسەکان. (عباس، ١٩٩٦: ل٢٢). توێژەران بەمەبەستی دڵنیابوون لە جێگیری و نەگۆڕی ئامرازی توێژینەوەکە، شێوازی دووبارەکردنەوەیان بەکارهێنا، لەسەر ژمارەیەك لە مامۆستایانی دەرەوەی نمونەی ئەصڵی توێژینەوەکە، ژمارەیان (١٦) مامۆستا بوون، وە پاش دوو هەفتە تاقیکردنەوەکەیان دووبارە کردەوە لەسەر هەمان نمونەی پێشوو، دواتر هاوکۆلکەی پەیوەستیان دەرهێنا بە هاوکۆلکەی (پیرسۆن)، (٠,٨٧).

٣-٤-٤: جێبەجێکردنی ئامرازەکە:

پاش دڵنیا بوونی توێژەران لە دروستی و جێگیری ئامرازەکەیان هەستان بە جێبەجێکردنی ئامرازەکە لەسەر نمونەی ئەصڵی توێژینەوەکە بەشێوەی کۆتایی لە ماوەی دوو هەفتە، لە بەرواری (٢٠١٨/١/١٥) فۆرمەکانمان دابەشکرد لە بەرواری (٢٠١٨/١/٣٠) فۆرمەکانمان گەڕاندەوە لای نمونەی توێژینەوەکە، پاشان هەستاین بە شیکردنەوەی زانیاریەکان لە ڕێگەی بەکارهێنانی هاوکێشەی ئاماری پێویست بە مەبەستی دەرهێنانی ئەنجامی توێژینەوەکە.

٣-٥: هاوکێشەی ئاماری بەکارهێنراو:

توێژەران ئەم ئامرازەیان بەکارهێنا بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکە:

٣-٦-١: هاوکێشەی کۆپەر (Cooper):

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

هاوكێشەی ڕێژەی ڕێكەوتن بۆ دەرهێنانی ڕێژەی ڕێكەوتنی شارەزایان دەربارەی ئامرازەكانی توێژینەوەكە.

(البهرزي، ١٩٨٩: ل ٨٢)

$$\text{ڕێژەی ڕێكەوتن} = \frac{\text{ژمارەی چەندجارەی ڕێكەوتن}}{\text{ژمارەی چەندجارەی ڕێكەوتن} + \text{ژمارەی چەندجارەی ڕێنەكەوتن}} \times ١٠٠ \%$$

٣-٦-٢: هاوكێشەی ڕێژەی ڕێكەوتن (Person):

بۆ دەرهێنانی ڕادەی جێگیری ڕاپرسەكان.

(العگیلی، ١٩٩٠: ل ٧٣)

$$ر = \frac{\text{ن مج س ص} - (\text{مج س})(\text{مج ص})}{\sqrt{\{\text{ن مج س}^٢ - (\text{مج س})^٢\}\{\text{ن (مج ص}^٢) - (\text{مج ص})^٢\}}}$$

٣-٦-٣: ڕێژەی ناوەندی شیاو:

بۆ وەصف كردنی ئامرازەكانی توێژینەوەو بەهاو ڕێخستنیان وەك ڕێژەیەك بۆ بڕگەكان، بۆ ڕاڤەكردنی ئەنجامەكان بە پێی ئەم یاسایە.

$$\text{ناوەندی شیاو} = \frac{(ت١ \times ٥) + (ت٢ \times ٤) + (ت٣ \times ٣) + (ت٤ \times ٢) + (ت٥ \times ١)}{}$$

ت١ = دوبارە بوونەوەی وەڵامەكان لە تەوەری یەكەمدا كەپێوەرە بۆ (ڕەزامەند بوون)، لە هەموو بڕگەكاندا.

ت٢ = دوبارە بوونەوەی وەڵامەكان لە تەوەرەی دووەمدا كە پێوەرە بۆ (تاڕادەیەك ڕەزامەند بوون)، بۆ هەموو بڕگەكان.

ت٣ = دوبارە بوونەوەی وەڵامەكان لە تەوەرەی سێ یەمدا كە پێوەرە بۆ (ڕەزامەند نەبوون)، بۆ هەموو بڕگەكان.(العگیلی، ١٩٩٠: ل ٧٣).

٣-٦-٤: كێشی سەدی: بۆ ڕاڤەكردنی ناوەندەشیاو و بڕگەكانی ڕاپرسەكە.

(هیكل، ١٩٩٥: ل ٩٨)

$$\text{كێشی سەدی} = \frac{\text{ناوەندی شیاو}}{\text{بەرزترین نمرە}} \times ١٠٠$$

بەشی چوارەم

(ئەنجامی توێژینەوەكە و تاوتوێكردنی)

٤-١: ئەنجامی توێژینەوەكە و تاوتوێكردنی:

٤-١-١: لەم بەشەدا ڕاڤە و شیكردنەوەی ئەنجامەكانی توێژینەوەكە دەخاتە ڕوو بەپێی ئامانجی توێژینەوەكە، توێژەران بڕگەكانی فۆرمی ڕاپرسەكەیان بەپێی پلەی ڕەهەندەكان دیاری كرد بۆ پێنج ڕەهەند، وە بەهای پێدرا وەك: زۆر بەهێز (٥) ، بەهێز (٤) ، تا ڕادەیەك (٣) ، لاواز (٢) ، زۆر لاواز (١)

٤-١-٢: بوارەكانی توندوتیژی بە شێوەی ڕیزبەندی و بە پێی بەهای ناوەندی شیا و كێشی سەدی لە سەرەوە بۆ خوارەوە ڕیزكراوە، بە پێی بوارەكان (ڕاگەیاندن، كۆمەڵایەتی، دەروونی، خێزان، خوێندنگە).

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص: ١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

٤-١-٣: ناوەندی ژمێرەیی لە پێوەرە پێنج ڕەهەندیەکە دادەنرێت بە (٣) کە پێوەرە بۆ جیاکردنەوەی لایەنی بەهێز و لاوازی تەوەرەکان، هەر تەوەرەیەك ناوەندە شـــیاوەکەی (٣) یان زیاتر بووئەوا لایەنی بەهێزی تەوەرەکە دەگەیەنێت، ئەگەر هاتوو لە (٣) کەمتر بوو ئەوە مانای وایە لاوازی ئاستی توندوتیژی تەوەرەکە پیشـان دەدات، وە هەر بڕگەیەك ناوەندی شیاوەکەی لە (٣) برزتر بوو ئەوا پێویستە شیکردنەوەی بۆ بکرێت بەلاَم لە (٣) کەمتر بوو گوێی پێنادرێت و لادەبرێت و شیکردنەوەی بۆ ناکرێت.

بە پێی ئامانجی یەکەم: کە دەڵێت دەستنیشـانکردنی هۆیەکانی توندوتیژی لای خوێندکارانی خوێندنگە بنەڕەتیەکان کە کراوە بە چەند بوارێکەوە توێژەران هەر بوارێك بە تەنها شی دەکەنەوە. خشتەی ﴿٤-١ بۆ ٤-٦﴾

خشتەی (٤-١)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی و پلە بەندی بڕگەکانی هۆیەکانی توندوتیژی لای خوێندکاران لە بواری ڕاگەیاندن ڕووندەکاتەوە

ژ	دەقـــی هـــۆکـــار ﴿تایبەت بە ڕاگەیاندن﴾	زۆر بەهێزە	بەهێزە	تاڕادەیەك	لاوازە	زۆر لاوازە	ناوەندە شیاو	کێشی سەدی	پلە
١	پیشاندانی فیلمە توندوتیژیەکان لە شاشەی تەلفزیۆنەکان.	٩١	٦١	١٥	٩	٠	٤,٣٢	٪٨٦	٢
٢	بەکاهێنانی هەندێك یاری ئەلیکترۆنی شەڕەنگێزی.	٦٠	١٠٠	١٦	٠	٠	٤,٢٥	٪٨٥	٣
٣	بلاَوبوونەووەی دیاردەی تەقە کردن و تەقینەوەکان.	٤٤	٨٨	٤٤	٠	٠	٤	٪٨٠	٦
٤	نمایشکردنی ئامێرە جەنگیەکان لە ڕاگەیاندنەکان.	٧٢	٥٢	٤٥	٧	٠	٤,٠٧	٪٨١	٥
٥	چاودێری نەکردن منداڵان لەناو خێزان لە سەیرکردنی پرۆگرامەکانی TV.	٧٦	٧٢	٢٠	٨	٠	٤,٢٢	٪٨٤	٤
٦	خوگرتنی دایکان و باوکان بە تەماشاکردنی دراما دۆبلاژکراوەکان.	٩٢	٦٠	١٦	٨	٠	٤,٣٤	٪٨٧	١

بە پێی زانیاریەکانی خشـتەی (٤-١) تایبەت بە بواری ڕاگەیاندن کە (٦) هۆکار لەخۆ دەگرێت، ناوەندی شـیاوی گشـت تەوەرەکان لە سـەرو (٣) وەن لە نێوان (٤,٣٤ – ٤) وە کێشـی سـەدیان لە نێوان (٪٨٧ – ٪٨٠) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە توندوتیژی لای خوێندکاران ڕێژەکەی زۆر بەرزە، هۆی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ تەماشـاکردنی شـاشـەی تیڤیەکان و بینی فیلمە شـەڕەنگێزیەکان و دراما دۆبلاژکراوە بیانیەکان یان بەکارهێنانی یارییە ئەلکترۆنیە شـەڕخوازیەکان لە لایەن خوێندکارانەوە، لە لایەکی ترەوە بلاَوبوونەوەی دیاردەی تەقینەوەکان و تەقەکردن، ئەمانەش هەموو دەبنە هۆی سەرهەڵدانی دیاردەی توندوتیژی لای خوێندکارانی قۆناغی بنەڕەتی و کاریگەری نەرێنی بۆ سـەر تەواوی خوێندنگەکان دەبێت وە ئەمەش کاردەکاتە سـەر پرۆسـەی پەروەردە و فێرکردن و ئامانجەکانی.

خشتەی (٤-٢)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی و پلە بەندی بڕگەکانی هۆیەکانی توندوتیژی لای خوێندکاران لە بواری کۆمەڵایەتی پووندەکاتەوە

ژ	دەقی هۆکار «تایبەت بە بواری کۆمەڵایەتی»	زۆر بەهێزە	بەهێزە	تاڕادەیەک	لاوازە	زۆر لاوازە	ناوەندە شیاو	کێشی سەدی	پلە
١	جیاوازی لە مامەڵەکردن لەگەڵ خوێندکاران لەلایەن دەوروبەر.	٢٠	٨٤	٥٦	١٦	٠	٣,٦١	٪٧٢	٦
٢	بەکارهێنانی مامەڵەی سزادان لەلایەن گەورەکانەوە.	٤٤	٩٥	٣٣	٤	٠	٤,٠١	٪٨٠	٣
٣	بوونی هاوڕێی خراپ و شەڕەنگێز.	٧٦	٨٨	١٢	٠	٠	٤,٣٦	٪٨٧	١
٤	بوونی ئەو داب و نەریت و کلتورە کۆنانەی توندوتیژن لەناو کۆمەڵگە.	٤٨	٨٠	٤٠	٨	٠	٣,٩	٪٧٩	٤
٥	گرنگی پێنەدان بە ڕۆڵی منداڵ لە ناو کۆمەڵ.	٣٢	٧٢	٦٠	٧	٥	٣,٦٧	٪٧٣	٥
٦	لاوازی ئاستی ئابوری و گرانی بژێوی ژیان.	٥٦	٤٨	٤٤	١٢	١٦	٣,٦٥	٪٧٣	٥
٧	بەرگری کردن لە خۆی و بەدەستهێنانی مافەکانی.	٢٨	٦٠	٥٢	٣٦	٠	٢,٧٣	٪٥٤	١٠
٨	بە مەبەستی خۆدەرخستن لەلای هاوڕێکانیدا.	٣٢	٨٠	٦٤	٠	٠	٣,٢٥	٪٦٥	٩
٩	لاوازی تێگەیشتن لە ئاین.	١٣	٨٣	٦٠	١٩	١	٣,٥٠	٪٧٠	٧
١٠	بێ توانایی لە دروستکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەگەڵ هاوڕێکانی.	٢٤	٥٦	٦٨	٢٠	٨	٣,٣٨	٪٦٨	٨
١١	لاوازی ئاستی ڕۆشنبیری بەشێك لە دایکان و باوکان.	٦٠	٨٤	٢٣	٥	٤	٤,٠٨	٪٨٢	٢

بە پێی زانیاریەکانی لە خشتەی (٤-٢) دا خراوەتە ڕوو، لە بواری کۆمەڵایەتی کە (١١) هۆکار لەخۆ دەگرێت، ناوەندی شیاوی زۆربەی تەوەرەکان لە سەرو (٣) وەن لە نێوان (٤,٣٦ – ٣,٢٥) وە کێشی سەدیان لە نێوان (٪٨٧ – ٪٦٥) وەك تەوەرەکانی (١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٨، ٩، ١٠، ١١) تەنها تەوەری (٧) نەبێت ناوەندی شیاوی (٢,٧٣) کێشی سەدیەکەی (٪٥٤) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە زۆربەی تەوەرەکان ناوەندە شیاوەکەیان بەرزە لە سەرو (٣) وەن، واتە لە لایەنی کۆمەڵایەتیەوە توێژینەوەکە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە بوونی هاوڕێی خراپ بەهۆی بوونی دابونەریتی کۆن و خراپەوە کە تائێستاش ماوە کار دەکاتە سەریان لە بەکارهێنانی توندوتیژی لای خوێندکاران، لە لایەکی ترەوە بەکارهێنانی سزا لەلایەن گەورەکانەوە یەکێکی ترە لە هۆکارە کاریگەرەکان بۆ بەرهەمهێنانی توندوتیژی، ئەمە سەرەڕای لاوازی ئاستی ڕۆشنبیری دایکان و باوکان و لاوازی ئاستی ئابوری و گرانی بژێویان، وە تێنەگەیشتن لە پراسیپەکانی دین، هاوکات گرنگی پێنەدان بەڕۆڵی خوێندکاران لەناو کۆمەڵ، خوێندکاران زۆر جار توندوتیژی دەنوێنن تەنها بۆ خۆ نواندن و دەرخستن لەبەرچاو هاوڕێکانیان، بۆ ئەوەی ناودەربکات بە ئازا و بوێربە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص: ١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

تێگەیشـــتنی خۆی وە لەلایەکی ترەوە گرنگی پێنەدانی منداڵ بە پێی پێویســـت و جیاوازی لە مامەڵەکردن لەگەڵ خوێندکاران لەلایەن دەوروبەر، یەکێکی ترە لە هۆکارەکان توندوتیژی.

خشتەی (٤–٣)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی و پلە بەندی بڕگەکانی هۆیەکانی توندوتیژی لای خوێندکاران لە بواری دەروونی ڕووندەکاتەوە

ژ	دەقـــی هــــۆکــــار ﴿تایبەت بە بواری دەرونی﴾	زۆر بەهێزە	بەهێزە	تاڕادەیەک	لاوازە	زۆر لاوازە	ناوەندە شیاو	کێشی سەدی	پلە
١	ئیرەیی بردن بەو خوێندکارانەی لە ڕووی جەستەیی بەهێزترن.	٢٠	٥٦	٦٠	٤٠	٠	٣,٣١	٦٦٪	٨
٢	پەنا بردنە بەر توندوتیژی بۆ قەرەبووکردنەوەی کەوتن (فشل).	١٦	٦٤	٦٤	٣٢	٠	٣,٣٦	٥٢٪	٧
٣	سەلماندنی خۆی کاتێك هەست بە کەمی دەکات.	٢٩	٩٥	٢٨	٢٤	٠	٣,١٦	٦٣٪	٩
٤	ڕەشبینی منداڵ بۆ ئایندە.	٦٠	٨٠	٢٤	١٢	٠	٤,٠٦	٨١٪	٣
٥	بەکارهێنانی سزادانی دەرونی و سۆزداری لەگەڵ خوێندکار.	٢٧	٨١	٣٦	٣٣	٠	٣,٥٩	٧٢٪	٦
٦	مەیلی منداڵ بۆ خۆ سەپاندن و زاڵبوون بەسەر ئەوانی دیکەدا.	٢٤	٦٠	٦٨	٢٠	٤	٣,٩٠	٧٨٪	٥
٧	تانە لێدانی منداڵ لەبەر چاوی ئەوانی دیکەدا.	٦٨	٥٦	٣٦	١٦	٠	٤	٨٠٪	٤
٨	نەبوونی ڕێنمایی دەرونی و پەروەردەیی بۆ خوێندکاران.	٨٨	٥٢	٢٨	٨	٠	٤,٢٥	٨٥٪	١
٩	فەرامۆشکردنی منداڵەکان بەهۆی سەرقاڵیەکانی خۆیان لە ناوە ماڵدا.	٨٩	٤٣	٣٧	٣	٤	٤,١٩	٨٤٪	٢

بە پێی ئەو زانیارییانەی لە خشـــتەی (٤–٣) دا هاتووە تایبەت بە بواری دەروونی کە خۆی لە (٩) هۆکاردا دەبینێتەوە، کە ناوەندە شـــیاوەکانی زۆربەی هۆکارەکان لە ســـەرو ناوەندە ژمێری ســـتاندەر (٣) دەکەونە نێوان (٤,٢٥ – ٣,١٦) وە کێشـــی ســـەدیەکەیان لە نێوانە (٨٥٪ – ٦٣٪) وەك تەوەرەکانی (١، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧، ٨، ٩) ئەمەش واتای بەهێزی هۆکارەکان دەردەخات، جگە لە تەوەری (٢) کە ناوەندەشیاوی (٢,٥٩) وە کێشی سەدیەکەی (٥٢٪) کەمترە لە ناوەندەژمێری و مانای لاوازی دەگەیەنێت و پێویســـت بە شـــیکردنەوە ناکات، بە پێی ئەنجامی توێژینەوەکە بواری دەروونی هۆکارە بۆ دەرکەوتنی توندوتیژی بە تایبەت بەهۆی نەبوونی ڕێنمایی دەروونی وپەروەردەیی لە خوێندنگاکاندا و لای دایکان و باوکان واباوەڕی خوێندکار بەوەی ئایندەیان نادیار و ناڕۆشنە، ئەمە جگە لەوەی زۆرجار پشتگوێخستنی منداڵ لەلایەن دایکان و باوکانەوە زیاتر هانی توندوتیژی دەدات، وە تانەلێدانی منداڵا لەلایەن گەورەکان بە بەرچاوی ئەوانی تر یان باوەڕی هەندێك خوێندکار بەوەی کە لە ڕووی جەستەوە بەهێزە لە

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص:١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

هەندێك خوێندكاری تر بەمەبەستی خۆ سەپاندن بەسەر لاوازەكاندابۆیە دەبێت هۆی دروستبوونی دیاردەی توندوتیژی لە لای خوێندكاران.

خشتەی (٤–٤)

ناوەندی شیاو و كێشی سەدی و پلە بەندی بڕگەكانی هۆیەكانی توندوتیژی لای خوێندكاران لە بواری خێزان ڕووندەكاتەوە

ژ	دەقی هۆكار ﴿تایبەت بە خێزان﴾	زۆر بەهێزە	بەهێزە	تاڕادەیەك	لاوازە	زۆر لاوازە	ناوەندە شیاو	كێشی سەدی	پلە
١	لاوازی توانای خێزان لە تێگەیشتن لە بارودۆخی خوێندكار لەو قۆناغەدا.	٥٦	٨٨	٢٨	٤	٠	٤,١١	٪٨٢	٤
٢	نوشستی خێزان لەڕووی كۆمەڵایەتی.	٤٤	٧٢	٦٠	٠	٠	٣,٩٠	٪٧٨	٢
٣	نەبوونی گفتوگۆی كاریگەر لە ناو خێزانەكاندا.	٥١	٨٥	٣٦	٣	١	٤,٠٣	٪٨١	٥
٤	بوونی كێشە و ململانێی توند لە ناو خێزان.	٦٨	٨٨	٢٠	٠	٠	٤,٢٧	٪٨٥	٣
٥	مامەڵەكردنی بێ بەزەییانەی دایك و باوك لەگەڵ منداڵ.	٨٤	٢٨	٣٦	٢٤	٤	٢,٧٩	٪٥٦	٧
٦	لە دەستدانی یەكێك لە (دایك، باوك) لە ئەنجامی جیابوونەوە یان مردن.	٦٨	٦٠	٣٦	١٢	٠	٤,٠٤	٪٨١	٥
٧	دابڕان لە سۆزی دایك و باوك.	٨٧	٥٧	١٦	١١	٥	٤,٩٢	٪٩٨	١
٨	زۆری ژمارەی منداڵ لە یەك خێزاندا.	٣٣	٥٩	٤٨	٢٩	٧	٣,٤٦	٪٦٩	٦

لەبەر ڕۆشنایی ئەنجامی توێژینەوەكە و بە پێی زانیاریەكانی خشتەی (٤–٤) كە (٨) هۆكار لەخۆ دەگرێت، تایبەت بە بواری خێزانی ئەمیش ئەوە دەردەخات (٧) لە هۆكارەكان ناوەندی شیاوین لە سەرو ناوەندە ژمێری یەوەن (٣) وەك تەوەرەكانی (١،٢،٣،٤،٦،٧،٨) كە ناوەندی شیاوەكانیان لە نێوان (٤,٩٢ – ٣,٤٦) وە كێشی سەدیان لە نێوان (٪٩٨ – ٪٦٩) وە هۆكاری ژمارە (٥) ناوەندی شیاوەكەی (٢,٧٩) كێشی سەدی (٪٥٦) كەمترە لە (٣) مانای هۆكارێكی لاواز دەگەیەنێت، بۆیە بە پێی ئەم ئەنجامە دەركەوتووە خێزانیش بە یەكێك لە هۆكارە كاریگەرەكان دادەنرێت لە دروستبوون و سەرهەڵدانی توندوتیژی ئەمەش بەهۆی بوونی ململانێی توند لە نێوان خێزانەكان كە هۆیەكی زۆر بەهێزە و پلەیەكی بەرزی نمونەی توێژینەوەكە ئاماژەیان پێكردووە، وە یەكێكی تر لە نوشستی هێنانی خێزان و تاكەكانی خێزان بەهۆكارێكی تری كاریگەر هەژمار دەكرێت ئەمە جگە لە دوركەوتنەوەی منداڵان لە قۆناغەدا لە سۆزی دایكان و باوكان یان بە لاە دەستدانی یەكێكیان بەهەر هۆیەكی جیابوونەوە یان كۆچی دوایی، ئەمانەش بەهۆكارێكی بەهێز دادەنرێت بۆ دروستبوونی توندوتیژی، سەرەڕای نەبوونی گفتوگۆی كاریگەر و لاوازی تێگەیشتنی خێزان لە بارودۆخی خوێندكاران لەو قۆناغەی تەمەندا.

خشتەی (٤–٥)

ناوەندی شیاو و كێشی سەدی و پلە بەندی بڕگەكانی هۆیەكانی توندوتیژی لای خوێندكاران لە بواری خوێندنگە ڕووندەكاتەوە

ژ	دەقی هۆكار ﴿تایبەت بە خوێندنگە﴾	زۆر بەهێزە	بەهێزە	تاڕادەیەك	لاوازە	زۆر لاوازە	ناوەندە شیاو	كێشی سەدی	پلە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص: ١٠٢-١٢٤
المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

١	لاوازی بەڕێوەبردن لە كۆنترۆڵكردنی سیستمی ناو قوتابخانە.	٦٠	٨٤	٢٠	٨	٤	٤,٠٦	٪٨١	١
٢	نەبوونی ڕۆڵی مامۆستاكان لە ئاگاداركردنەوە و ڕێنمایی كردن.	٣٢	٨٨	٤٠	١٢	٤	٣,٧٥	٪٧٥	٤
٣	كەمی هۆكارەكانی كات بەسەر بردن لەبەر دەستی خوێندكار لە كاتی بێكاریدا.	٣٣	٧٥	٤٨	٢٠	٠	٣,٦٨	٪٧٤	٥
٤	نەبوونی گفتوگۆی پەروەردەیی لە نێوان خوێندكاران و دەستەی مامۆستایان و بەڕێوەبەرەكان.	٣٦	٨٤	٣٢	٢٠	٤	٣,٧٢	٪٧٥	٤
٥	هەست بە شانازی كردنی خوێندكاری شەڕەنگێز بەسەر مامۆستاكەی.	٤٣	٤٩	٦٨	١٣	٣	٣,٦٥	٪٧٣	٦
٦	لاوازی توانای مامۆستایان لە وانە وتنەوە و دروستكردنی كەشێكی دیموكراسە لەناو پۆل.	٤٤	٦٥	٥١	٧	٩	٣,٧٢	٪٧٥	٤
٧	نەبوونی لێپرسینەوە لەكاتی نواندنی ڕەوشتێكی توند ئامێز.	٧١	٤١	٥٥	٥	٤	٣,٩٦	٪٧٩	٣
٨	زۆری ژمارەی خوێندكار لەناو پۆلدا.	٦٣	٦٨	٢٩	١٦	٠	٤,٠١	٪٨٠	٢
٩	دواكەوتنی خوێندكار لە خوێندن.	٣٧	٦٣	٦٠	١٦	٠	٣,٦٨	٪٧٤	٥
١٠	سەرنەكەوتنی خوێندكار لە خوێندن.	٢٨	٤٨	٦٧	٢٥	٨	٣,٣٥	٪٦٧	٧

بە پێی ئەنجامی توێژینەوەكە و ئەو زانیارییانەی لە خشتەی (٤-٦) دا هاتووە تایبەت بە بواری خوێندنگە كە خۆی لە (١٠) هۆكاردا دەبینێتەوە سەرجەم هۆكارەكانی ڕاپرسەكە لە بواری خوێندنگە بەهێزن واتا ناوەندەشیاوەكانیان لە سەرو ناوەندەژمێری (٣) دەكەونە نێوان (٤,٠٦ – ٣,٣٥) وە كێشی سەدیەكەیان لە نێوان (٪٨١ – ٪٦٧) ، ئەوەی لەم ئەنجامە كەوتۆتەوە بە پێی بۆچونی نمونەی توێژینەوەكە تایبەت بە بواری خوێندنگە دەركەوتووە، بەڕێوەبردنی ناو خوێندنگە لاوازە لە پێدانی ڕێنمایی وە لێپرسینەوە بە پێی پێویست نیە لە خوێندنگاكان، ئەمە سەرەڕای ئەوەی ژمارەیەكی زۆر و نەگونجاو خوێندكار هەن لە ناو پۆلێكدا، ئەمەش هۆكارە بۆ نواندنی توندوتیژی و ئاژاوە نانەوە و بەرجەستە بوونی ڕۆحی شەڕەنگێزی و دەبێتە هۆی كۆنترۆڵ نەكردنی ناو پۆل، وە نابێت ئەوەش نادیدە بگیرێت هەندێك خوێندكار بەهۆی دواكەوتنیان لە خوێندن بە هەر هۆیەك بێت توندوتیژی دەنوێنن بەهۆی هەستكردن بە كەمی لەگەڵ هاوڕێكانیان، یان دروستكردنی كەشێكی دیموكراسی لە سنور بەدەر هۆكارە بۆ توندوتیژی لای خوێندكاران، وە زۆرێك لە خوێندكاران شەڕەنگێزی وەك شانازی كردنێك بەسەر مامۆستاكاندا دەبینن وە یان نەبوونی شوێنێكی تایبەت بە كات بەسەر بردن دوای وانەكان ئەمەش یەكێكی ترە لە هۆكارەكانی سەرهەڵدانی توندوتیژی لای خوێندكاران لە قۆناغی بنەڕەتی.

بە پێی ئامانجی دووەم: پێشنیار بۆ چارەسەركردنی توندوتیژی لایخوێندكارانبە پێی وەڵامی نمونەی توێژینەوەكە لە مامۆستایان، كە هەندێك پێشنیاریان پێشكەشكردووە بۆ چارەسەركردن و كەمكردنەوەی ئەو هۆیانەی دەبنە هۆی سەرهەڵدانی توندوتیژی لای خوێندكارانی بنەڕەتی، بە پێی دووبارە كردنەوەی چارەسەركردنەكە لە گەورەوە بۆ بچوك.

المجلد (٢) – العدد(٢) ,كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

٤–٢: ئەنجامی پێشنیاز و چارەسەرییەکان بۆ دیاردەی توندوتیژی:

خشتەی (٤–٦)

ڕوونکردنەوەی پێشنیازەکانی چارەسەرکردنی هۆکارەکانی توندوتیژی لای خوێندکاران بە پێی دووبارەکردنەوەی پێشنیارەکانیان لە بەرزەوە بۆ نزم

ژ	پێشنیارەکان بۆ چارەسەرکردن	دووباره کردنەوەی وەڵامەکان	ڕێژەی ٪
١	مامۆستا ڕۆڵی هەبێت لە پێدانی ڕێنمایی پەروەردەیی و ئامۆژگاری کردنی خوێندکاران بە بەردەوام.	٢٨	٪١٥,٩٠
٢	دایکان و باوکان بەر پرسیارانە هەستن بە ئەرك و ڕۆڵی خۆیان لە پەروەردەکردنی خوێندکارەکان.	٢٦	٪١٤,٧٧
٣	ڕێگری کردن لەو کەرەستەو ئامێرانەی کە هۆکارن بۆ دەرکەوتنی توندوتیژی وەك تەقەمەنی و چەکی پلاستیکی.	٢٣	٪١٣,٠٦
٤	ڕێگری کردن لە خوێندکاران لەکاتی بەکارهێنانی یاریە ئەلکترۆنیەکان و ئەو پرۆگرامانەی تەلفزیۆن کە گونجاو نیە بۆ تەمەنی خوێندکار لەلایەن پەروەردەکاران.	٢٢	٪١٢,٠٥
٥	دورکەوتنەوە لە بەکارهێنانی وشەی نەشیاو بەرامبەر خوێندکاران لە خوێندنگەکان.	١٩	١٠,٧٩
٦	چاودێری کردن و ڕێنمایی کردنی خوێندکار لەلایەن مامۆستیان.	١٧	٪٩,٦٥
٧	دورکەوتنەوەی خوێندکار لە هاوڕێی خراپە.	١٥	٪٨,٥٢
٨	هاوکاری کردنی دایکان و باوکان لەگەڵ خوێندنگە.	١١	٪٦,٢٥
٩	کردنەوەی بوارەکانی چالاکی لە خوێندنگەکان.	٨	٤,٥٤
١٠	بەردەستخستنی هۆکارەکانی کات بەسەربردن.	٧	٪٣,٩٧
کۆ		١٧٦	٪١٠٠

٤–٣: دەرئەنجامەکان:

توێژینەوەکە گەیشت بەم دەرئەنجامانە:

٤–٣–١: هۆکارەکانی ڕاگەیاندن بە تایبەت بینینی فیلم و دراما شەڕەنگێزیەکان و نمایشی ئامێرە جەنگیەکان لە میدیاکان و یاریە ئەلیکترۆنیەکان ڕۆڵی گەورەیان هەیە لە دروستبوونی دیاردەی توندوتیژی.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

٤-٣-٢: لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە پشتگوێ خستنی خوێندکار و جیاوازی کردن لە مامەڵەکردن و نەبوونی دایك و باوك بەهەر هۆیەك بێت، وە هەستکردن بە کەمی و لاوازی باری ئابوری خێزانەکان و لاوازی ئاستی ڕۆشنبیریان دەبێتە هۆی دروستبوونی توندوتیژی لای هەندێك لە خوێندکاران.

٤-٣-٣: لاوازی تێگەیشتن لە دەروونی خوێندکار و بەکارهێنانی سزای دەرونی وەك شکاندن و دوا کەوتنیان لە خوێندن هۆکارە بۆ توندوتیژی نواندن وەك قەرەبووکردنەوەی ئەو بارە دەروونیەی ڕوو لە خوێندکار دەکات.

٤-٣-٤: لاوازی تێگەیشتنی خێزان لە کێشەو گرفتەکانی خوێندکار و بەکارهێنانی توندوتیژی بەرامبەریان هۆکارێکە بۆ سەرهەڵدانی دیاردەی توندوتیژی لای خوێندکار.

٤-٣-٥: کەمتەرخەمی و لاوازی ڕۆڵی بەڕێوەبەران و مامۆستایانی خوێندنگە و نەبوونی لێپرسینەوە لە ڕەوشتە نەخوازراوەکان، وە نەبوونی ڕێنمایی پێدانی پێویست بە خوێندکار بەشێکی ترە هۆکارەکانی توندوتیژی.

٤-٤: ئامۆژگاری:

٤-٤-١: گرنگی بدرێت بە چاودێری کردن و لێپرسینەوەی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن لەلایەن وەزارەتی ڕۆشنبیری، لەکاتی نمایشکردنی ئەو فیلم و درامایانەی کە دیاردەی توندوتیژی بڵاو دەکەنەوە.

٤-٤-٢: پێویستە ڕێگری بکرێت لە هاوردەکردنی یاری ئاگرین و ئامێرە جەنگیەکان لە دەرەوەی وڵات.

٤-٤-٣: دورکەوتنەوە لە هەر سزایەکی جەستەیی و دەرونی چ لەلایەن خوێندنگەوە بێت یان لەلایەن خێزانەکان و گەورەکانەوە، گوێگرتن لە کێشەو گرفتەکانیان.

٤-٤-٤: گرنگی دان بە لایەنی دەروونی خوێندکار و ڕێنمایی پێدانی بەردەوام لەلایەن پسپۆڕانی پەروەردەیی و دەرونی لە خوێندنگەکان، وە باشترکردنی ڕۆڵی توێژەرە دەروونیەکان و چاودێرە کۆمەڵایەتیەکان.

٤-٥: پێشنیاز:

٤-٥-١: ئەنجامدانی توێژینەوەیەك بە ناونیشانی "هۆکارەکانی سەرهەڵدانی توندوتیژی لای خوێندکارانی قۆناغی ئامادەیی"

٤-٥-٢: ئەنجامدانی توێژینەوەیەك بە ناونیشانی "بەراورد کردنی ڕادەی بڵاوبونەوەی توندوتیژی لە نێوان شارو گوند"

سەرچاوەکان:

__بە کوردی:__

1- جەمال، سۆزان (٢٠٠٩) **سایکۆلۆژی و مێیەتی**، دهۆك، چاپخانەی خانی.

2- قەرەچەتانی، کەریم شەریف (٢٠٠٩) **سایکۆلۆژیای گەشە** (منالْ و هەرزە کار) سلیمانی

3- محمد، ئاوات .(٢٠٠٣) **توندوتیژی خێزانی**، سلیمانی .ڕێکخراوی ئاسودە.

4- محمد، لەیلاعەبدوڵا وسەلیم، چۆمان ئەحمەد (٢٠١٠) **مامەڵەی خێزان و قۆناغی هەرزەکاری**.

5- نامارا، باری مك و فرانسین مك (٢٠١٠) **کلیلەکانی ڕووبەڕووبونەوەی توندوتیژی نێوان منالآن و گەنجان**، و.هەڵکەوت وەلی.

به عه‌ره‌بی:

6- أبو السعود ، سعيد طه محمود (٢٠١٠) **إعداد المعلم وتحديات المستقبل** ، بحث منشور في مجلة كلية التربية بالزقازيق ، العدد (٦٧).

7- أبو حميد, سعد ناصر (٢٠٠٣) **العوامل الاجتماعية وعلاقتها بالسلوك الإجرامي**, أكاديمية نايف العربية للعلوم الأمنية, رسالة ماجستير, غير منشورة.

8- باظه ، آمال عبد السميع مليجي (١٩٩٧) **الشخصية والاضطرابات السلوكية والوجدانية** ، الطبعة الأولى ، مكتبة الانجلو المصرية ، القاهرة. نقلًا عن (الشمري، صاحب أسعد ويس (٢٠١٢) أسباب العنف لدى التلاميذ المرحلة الإبتدائية من وجهة نظر المعلمين والمعلمات، مجلة درسات التربوية، عدد ١٨، بحث منشور،جامعة تكريت – سامرتء، ص٢٢٧ - ٢٣١).

9- البستاني ، بطرس (١٩٩٧) **محيط المحيط** ، ساحة الصلح للنشر ، بيروت ، لبنان .

10- بن دريدي ،فوزي أحمد (٢٠٠٧) **العنف لدى التلاميذ في المدارس الثانوية الجزائرية**، مركز الدراسات والبحوث ، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية ، الرياض ، المملكة العربية السعودية.

11- البهرزي, علاء شاكر محمود (١٩٨٩) **تحليل التفاعل بين المدرس و طلبتهِ في مواد العلمية الفنية في قسم تربية الفنية في كلية فنون الجميلة** , جامعة بغداد, رسالة ماجستر غير منشورة.

12- جابر ، جابر عبد الحميد (١٩٩٠) **نظريات الشخصية : البناء . الديناميات . النمو . طرق البحث . التقويم** ، دار النهضة العربية ، القاهرة ، مصر. نقلاً عن الشمري (ص٢٣٠)

13- الجندي، السيد محمد عبدالرحمن (١٩٩٩) **دراسة تحليلية إرشادية لسلوك العنف لدى تلاميذ المدارس الثانوية**، مجلة الإرشاد النفسي، القاهرة (١١). السنة السابعة.

14- دافيدوف ، لندا ل (١٩٨٣) **مدخل علم النفس** ، الطبعة الرابعة ، ترجمة : سيد الطواب وآخرون ، دار ماكجروهيل.

15- داكو .بيير (١٩٨٨) **المراهقة و الجنس**، ترجمة (اسكندر و اركان بيسون :بغداد .دارالتربية.

16- الدوري. عدنان(١٩٨٤)**أسباب الجريمة وطبيعة السلوك الإجرامي**، ط ٣ دار السلاسل للنشر والتوزيع الكويت.

17- صالح ، قاسم حسين (١٩٨٨) **الشخصية بين التنظير والقياس** ، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي ، جامعة بغداد. نقلاً عن الشمري (ص٢٣٣)

18- صبحي ، سيد (٢٠٠٣) **الإنسان وصحته النفسية** ، الدار المصرية اللبنانية.) نقلاً عن الشمري، ص ٢٣١(

19- طلفاح ، عدنان وقتيبة مخلف عباس (٢٠٠٨) **أسباب تفشي ظاهرة العنف والعدوان في العراق**، بحث منشور في مجلة سرأ من رأى، المجلد (٤) العدد (١٠)، كلية التربية – سامراء.

20- الطيار ، فهد بن علي عبد العزيز (٢٠٠٥) **العوامل الاجتماعية المؤدية للعنف لدى طلاب المرحلة الثانوية : دراسة ميدانية لمدارس شرق الرياض** ، رسالة ماجستير غير منشورة ، كلية الدراسات العليا ، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية ، الرياض ، المملكة العربية السعودية .

21- عباس ، فيصل (١٩٩٦) **الاختبارات النفسية تقنياتها وإجراءاتها** ، الطبعة الأولى ، دار الفكر العربي ، بيروت ، لبنان.

22- عبد المحمود ، عباس أبو شامة ومحمد الأمين البشري (٢٠٠٥) **العنف الأسري في ظل العولمة** ، مركز الدراسات والبحوث ، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية ، الرياض، السعودية .

23- العقاد ، عصام عبد اللطيف (٢٠٠١) **سيكولوجية العدوانية وترويضها : منحى علاجي معرفي جديد** ، دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع ، القاهرة ، مصر.) نقلاً عن الشمري، ص٢٣٢(

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.2.4

المجلد (٢) – العدد(٢) , كانون الآول ٢٠١٨
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

24- العكيلي, أحمد عبدالزهرة سعد (١٩٩٠) **تقويم كتاب العلوم الموحد لدول الخليج العربي** , للصفين الأول و الثاني في وجهه نظر المعلمين و المشرفين , (رسالة ماجستر غير منشورة) , كلية التربية، جامعة بغداد.

25- علي ، علي إسماعيل (١٩٩٥) **نظرية التحليل النفسي واتجاهاتها الحديثة في خدمة الفرد** ، دار المعرفة الجامعية ،الإسكندرية ، مصر.

26- العيسوي، عبدالرحمن (٢٠٠٠) **اضطرابات الطفولة والمراهقة وعلاجها** ، الطبعة الأولى ، دار الراتب الجامعية ، بيروت، لبنان.

27- العيسوي، عبدالرحمن (٢٠٠٧) **سيكولوجية العنف المدرسي والمشاكل السلوكية** ، دار النهضة العربية ، بيروت ،لبنان.

28- فقيهي ، محمد بن علي محمد (٢٠٠٨) **المشكلات السلوكية لدى المراهقين المحرومين من الرعاية الأسرية في المملكة العربية السعودية** ، رسالة ماجستير غير منشورة ، كلية الدراسات العليا ، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية ، الرياض ، المملكة العربية السعودية.

29- قطامي، نايفة ومحمد برهوم (١٩٨٩) طرق دراسة الطفل، الطبعة الأولى، دار الشروق، عمان، الأردن .

30- مختار ، وفيق صفوت (١٩٩٩) **مشكلات الأطفال السلوكية الأسباب وطرق العلاج** ، الطبعة الأولى ، دار العلم والثقافة ، القاهرة ، مصر.

31- منظمة الصحة العالمية (٢٠٠٢) **التقرير العالمي حول العنف والصحة** ، المكتب الإقليمي لمنظمة الصحة العالمية لشرق المتوسط ، القاهرة ، مصر.

32- الهاشمي ، عبد الحميد محمد (٢٠٠٨) **المرشد في علم النفس الاجتماعي** ، دار ومكتبة الهلال ، بيروت ، لبنان.

33- الهمشري ، محمد علي قطب و وفاء محمد عبد الجواد (٢٠٠٠) **عدوان الأطفال** ، الطبعة الثانية ، مكتبة العبيكان ، الرياض ، المملكة العربية السعودية.) نقلاً عن الشمري، ص٢٣٢(

34- هويدي ، محمد وسعيد اليماني (٢٠٠٨) **السلوكيات غير المقبولة من وجهة نظر المعلمين لدى تلاميذ المرحلة الابتدائية بمملكة البحرين**، بحث منشور في مجلة العلوم التربوية والنفسية، كلية التربية، جامعة البحرين، المجلد (٨) لعدد (١)

35- هيكل، عبد العزيز فهمي (١٩٩٥) **طرق التحليل الإحصائي**، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت.

36- اليازجي ، ندرة (١٩٩٨) **دراسات في الحياة النفسية والاجتماعية** ، الطبعة الأولى ، المجلد الثاني ، مطبعة اليازجي ، دمشق ، سوريا.

به ئينگليزى:

37. Finkelhor. D etal (2009): **Children s Exposure to Violence: A Comprehensive National Survey,** Office of justice Program, U.S Department of Justice, USA

38. Paul. H. Etal (1990): **Child Development and Personal it,** seventh edition, Harper & Row Publishers, New York, USA.